

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАЎБАР КАДРЛАРИНИ
ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ
ОШИРИШНИ ТАШКИЛ ЭТИШ БОШ ИЛМИЙ - МЕТОДИК МАРКАЗИ

АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЎЗБЕК ТИЛИ
ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ ХУЗУРИДАГИ ПЕДАГОГ
КАДРЛАРНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ
ОШИРИШ ТАРМОҚ МАРКАЗИ

**“ЎЗБЕК ФОЛКЛОРШУНОСЛИГИНИНГ
ЯНГИЛАНИШ ТАМОЙИЛЛАРИ”**

МОДУЛИ БЎЙИЧА

Ў Қ У В - У С Л У Б И Й М А Ж М У А

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАЎБАР КАДРЛАРИНИ
ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИ
ТАШКИЛ ЭТИШ БОШ ИЛМИЙ - МЕТОДИК МАРКАЗИ

АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЎЗБЕК ТИЛИ
ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ ПЕДАГОГ
КАДРЛАРИНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ
ОШИРИШ ТАРМОҚ МАРКАЗИ



“Тасдиқлайман”

Тармоқ маркази директори

проф. Б.Х.ХОДЖАЕВ

2017 йил

“ЎЗБЕК ФОЛКЛОРШУНОСЛИГИНИНГ ЯНГИЛАНИШ
ТАМОЙИЛЛАРИ”

модули бўйича

ЎҚУВ-УСЛУБИЙ МАЖМУА

Малака ошириш курси йўналиши: Ўзбек адабиётшунослиги
Тингловчилар контингенти: олий таълим муассасаларининг
профессор-ўқитувчилари

Тошкент – 2017

**Мазкур ўқув-услубий мажмуа Олий ва ўрта махсус таълим
вазирлигининг 2017 йил 24 августдаги 603-сонли буйруғи билан
тасдиқланган ўқув режа ва дастур асосида тайёрланди.**

Тузувчи:

Турдимов Ш.Г.,
ТошДўТАУ “Фолклоршунослик
ва диалектология” кафедраси
мудири, филол.ф.д.

Такризчи:

Каримов Б.
ТошДўТАУ, “Адабиётшунослик
назарияси ва замонавий адабий
жараён” кафедраси мудири,
профессор, филол.ф.д.

*Ўқув-услубий мажмуа Алишер Навоий номидаги ТошДўТАУ
Кенгашининг 2017 йил 26 августдаги 1-сонли қарори билан наширга
тавсия қилинган.*

МУНДАРИЖА

I. ИШЧИ ДАСТУР	5
II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ	10
III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР	15
IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ.....	39
V. КЕЙСЛАР БАНКИ.....	40
VI. МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАВЗУЛАРИ.....	41
VII. ГЛОССАРИЙ	42
VIII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.....	50

1. ИШЧИ ДАСТУР

Кириш

Дастур Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 26 сентябрдаги “Олий таълим муассасалари педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 278-сон қарори, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июндаги “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4732-сон, 2016 йил 13 майдаги “Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетини ташкил этиш тўғрисида”ги ПФ-4797-сон, 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантиришга бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон Фармонлари, 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ 2909-сон Қарори йўналишлари мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у замонавий талаблар асосида қайта тайёрлаш ва малака ошириш жараёнларининг мазмунини такомиллаштириш ҳамда олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касбий компетентлигини мунтазам ошириб боришни мақсад қилади.

Ўқув фанининг мақсади ва вазифалари

Ўзбек фольклоршунослиги қарийб юз йиллик тарихда ўзбек фольклори намуналарини йиғиш, архивлаштириш, оммавий ва илмий нашрларни амалга ошириш, илмий тадқиқотлар яратиш каби кенг кўламли ишларни олиб бормоқда. Бу давр мобайнида тўрттинчи авлод фольклоршунослари етишиб чиқмоқда. Ўзбек фольклоршунослиги фан сифатида эришган натижаларини даврлараро ўрганиш бу фаннинг тараққиёт тамойилларини аниқлаш, тегишли хулосаларга келиш имконини яратади.

Ўқув модулининг вазифалари:

- ўзбек фольклоршунослигининг тараққиёт босқичларини аниқлаш;
- фольклор асарларини ёзиб олиш, сақлаш, нашр этиш тажрбаларини илмий баҳолаш;
- эпик мерос намуналари тадқиқ этилган ишлардаги назарий қарашлар тадрижини ўрганиш;
- маросим фольклори намуналарига эътибор ва илмий ёндошувнинг шаклланиши, ютуқларини баҳолаш;
- халқ лирикасида матн семантикаси таҳлили, янги қарашларнинг пайдо бўлиши, ривожланиши масалалари таҳлили;
- ўзбек мифологияси ва мифологик образлар тадқиқи, замонавий метод ва методологияларнинг кириб келиши;

- ўрганиб чиқилган соҳалар асосида ўзбек фольклорининг тараққиёт тамойилларини белгилаш, улар асосида илмий-назарий хулоса ва ечимларга келиш.

Курс бўйича тингловчиларнинг билими, кўникмаси, малакаси ва лаёқатларига қўйиладиган талаблар

“Ўзбек фольклоршунослигининг янгиланиш тамойиллари” модулини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида тингловчи:

- ўзбек фольклоршунослигининг тараққиёт босқичлари; фольклор асарларининг ёзиб олинishi, архив, илмий ва оммавий нашр тажрибаларини; эпик мерос, маросим фольклори, халқ лирикасига бағишланган тадқиқотларнинг илмий янгилigини; ўзбек мифологияси ва мифологик образлар тизимини; ўзбек фольклоршунослигида қўлланилаётган замонавий метод ва методологияларни *билиши керак*.

- фольклор матнлари нашрида оригиналга содиқ қолиш; чоп этилаётган матннинг илмий изоҳлар билан таъминланган бўлишига диққат қаратиш; шевага хос сўзларни адабий тилда муқобил изоҳлаш; этнофольклористика, этноархиология ва фольклор асарлари таҳлилидан адабий-назарий хулосалар чиқариш; илмий фикрларни муайян тизим асосида ифодалаш; илмий таҳлил ва талқинда замонавий методологияни қўллай билиш *кўникмаларига* эга бўлиши керак.

- қаҳрамонлик, романик, китобий дostonлар таҳлилида асар бадииятини асос сифатида олиш; фольклор асарлари тили – рамз ва тимсоллар маъноси, шу асосда келиб чиқувчи семантик сатҳни очиш; мифологик образларнинг фольклор асарлари тақибидаги бадиий вазифасини аниқлаш *малакаларини* эгаллаши зарур.

Модулни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар

“Ўзбек фольклоршунослигининг янгиланиш тамойиллари” модули маъруза, амалий ва кўчма машғулотлар ҳамда мустақил таълим шаклида олиб бoрилади.

Курсни ўқитиш жараёнида маъруза дарсларида замонавий компьютер технологиялари ёрдамида тақдимот ва электрон-дидактик технологиялардан; ўтказиладиган амалий машғулотларда техник воситалардан, экспресс-сўровлар, тест сўровлари, ақлий ҳужум, гуруҳли фикрлаш, кичик гуруҳлар билан ишлаш ва бошқа интерфаол таълим усулларини қўллаш назарда тутилади.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа фанлар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

“Ўзбек фольклоршунослигининг тараққиёт тамойиллари” модули ўқув режасидаги филологик таълимда илғор хорижий тажрибалар, филологик тадқиқотларда тизимли таҳлил, мумтоз поэтик асарлар таҳлилида замонавий

усуллар, замонавий адабиётшуносликнинг назрайий-методологик асослари ўқув модуллари билан боғлиқликда ва узвийликда олиб борилади.

Модулнинг андрагогик таълимдаги ўрни

Ушбу модулни ўзлаштириш орқали тингловчилар ўзбек фольклоршунослигидаги янги ёндашувлар, илмий изланишларнинг натижаларини ўрганадилар, уларни таҳлил этиш, амалда қўллаш ва баҳолашга доир касбий лаёқатга эга бўладилар.

Модул бўйича соатлар тақсимоти

№	Мавзулар	Тингловчининг ўқув юкламаси, соат					
		Ҳаммаси	Аудитория ўқув юкламаси				Мустақил таълим
			Жами	жумладан			
			Назарий машғулот	Амалий машғулот	Кўчма машғулот		
1	Фольклор маънавият негизи. Мустақиллик даври фольклоршунослиги	4	4	2	2		
2	Фольклор асарларининг оммавий ва илмий нашрлари	4	4	2	2		
3	Халқ достонлари ва эртаклари тадқиқининг янги тамойиллари	2	2	2			
4	Маросим фольклори ва халқ лирикаси семантикаси тадқиқи, Ўзбек мифологияси манбалари ва талқинлари	4	2		2		2
5.	Фольклор архивида кўчма машғулот	2				2	
	Жами:	16	14	6	6	2	2

НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу. Фольклор маънавий негизи. Мустақиллик даври фольклоршунослиги.

Фольклорнинг халқ маънавий ҳаётидаги ўрни. Мустақиллик даврида фольклорий меросга янгича муносабат. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг 2016 йил 13 майдаги “Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетини ташкил этиш тўғрисидаги” Фармонининг фольклоршунослик фани ривожигаги ўрни. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг асарлари, Наврўз байрами ва “Алпомиш” достони ҳақидаги қарорларининг илмий ва амалий аҳамияти.

2-мавзу. Фольклор асарлари нашри: оммавий ва илмий нашрлари.

Илк нашрларнинг амалий, маърифий хизмати. Фольклор асарларини нашр этиш мезонлари ва унинг амалга ошиш жараёни. “Халқ оғзаки ижоди” нашри ва унинг илмий аҳамияти. “Ўзбек халқ ижоди ёдгорликлари” 100 жилдлиги тажрибалари.

3-мавзу. Халқ дostonлари ва эртақлари тадқиқининг янги тамойиллари.

Халқ дostonларида поэтик рамз ва тимсолларнинг бадиий матнтаркибидаги ўрни. Халқ дostonлари ва эртақларида етакчи образлар, ғоявий-бадиий талқинларининг янги типдаги баҳолари. Эпос ва эртақларда сюжет типлари, етакчи мотивларнинг ўрганилиши. Бахши, дoston ижроси, дostonчилик мактаблари, эртақчи ва эртақчиликка берилган баҳолар.

4-мавзу. Маросим фольклор ва халқ лирикаси семантикаси тадқиқи.

Ўзбек мифологияси манбалари ва талқинлари.

Мавсумий маросимлар жанрлар таркиби, поэтикасининг тадқиқи. Наврўз байрами генезиси, Наврўз қўшиқлари, тадқиқи. Оилавий маросимлар фольклорининг янги талқинлари. Халқ лирикаси образлар тизими, талқинлари. Мифологик олам тадқиқи. Мифологик образлар тизими. Миф ва эпос, миф ва эртақ, миф ва халқ лирикаси. Миф ва адабиёт.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-машғулот. Ўзбек фольклоршунослиги тараққиёти.

Фольклор асарларининг ёзиб олинишининг амалий, маърифий аҳамияти. Фольклор асарларини йиғиш, таснифлаш, нашр этишнинг ўзига хос принциплари. Мустақиллик даврида фольклор асарларнинг халқ маънавий ҳаётидаги ўрни.

2-машғулот. Халқ дostonларининг нашрлари талқини.

Халқ дostonларидаги поэтик рамз ва тимсоллар. Халқ дostonлари ва эртақларидаги етакчи образларнинг ғоявий-бадий талқинлари. Эпос ва эртақларда анъанавий сюжет ва мотивлар. Дostonчилик мактаблари, атоқли халқ бахшилари ҳаёти ва ижоди.

3-машғулот. Ўзбек маросим фольклорининг ўрганилиши.

Мавсумий маросим фольклори ва уларнинг таснифи, бадиияти. Наврўз қўшиқлари талқинлари. Халқ лирикасида образлар тизими. Ўзбек халқ мифологик тизимидаги етакчи образлар. Миф ва эпос, миф ва эртақ, миф ва халқ лирикаси. Миф ва ўзбек адабиёти.

КЎЧМА МАШҒУЛОТ

Филологик таълимда фольклор архиви материалларидан фойдаланиш.

Фольклор асарларининг сақланиш тартиби, архив юритиш, архивлаштиришнинг илмий асослари (Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институтининг фольклор бўлими).

МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ

Мавзу. Маросим фольклори ва халқ лирикаси семантикаси тадқиқи, ўзбек мифологияси манбалари ва талқинлари.

Мустақил ишни ташкил этишнинг шакли ва мазмуни

Тингловчи мустақил ишни муайян модулнинг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қуйидаги шакллардан фойдаланиб тайёрлаши тавсия этилади:

- меъёрий ҳужжатлардан, ўқув ва илмий адабиётлардан фойдаланиш асосида модул мавзуларини ўрганиш;
- замонавий техник воситалар орқали маъруза ва амалий машғулотларни ўзлаштириш;
- махсус адабиётлар бўйича модул бўлимлари ёки мавзулари устида ишлаш;
- тавсия этилган бадий матннинг структурал таҳлилини мустақил ҳолда амалга ошириш;
- амалий машғулотларда берилган топшириқларни бажариш.

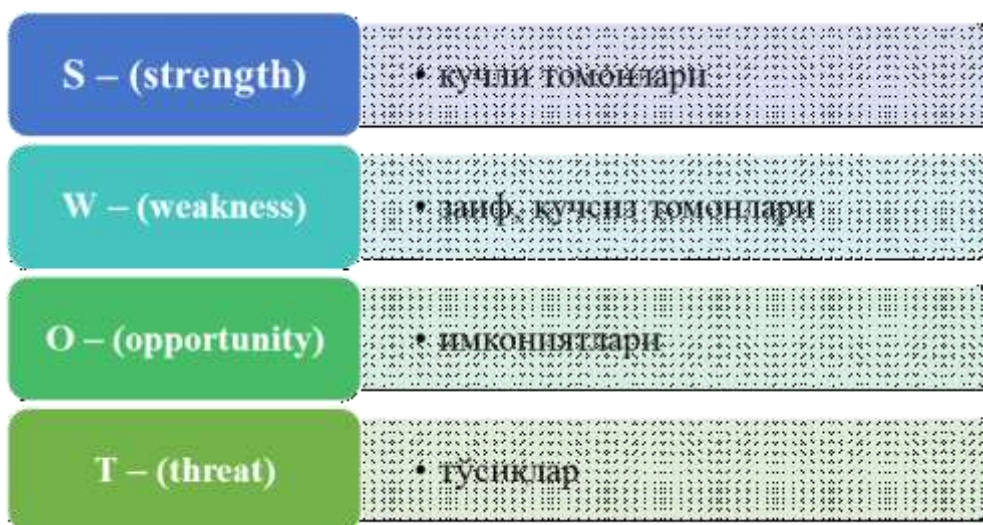
БАҲОЛАШ МЕЗОНИ

№	Ўқув-топшириқ турлари	Максимал балл	Баҳолаш мезони		
		0,5	“аъло”	“яхши”	“ўрта”
1.	Ўқув-лойиҳа ишини бажариш	0,5	0,5	0,4	0,3

II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

“SWOT-таҳлил” методи.

Методнинг мақсади: мавжуд назарий билимлар ва амалий тажрибаларни таҳлил қилиш, таққослаш орқали муаммони ҳал этиш йўлларни топишга, билимларни мустаҳкамлаш, такрорлаш, баҳолашга, мустақил, танқидий фикрлашни, ностандарт тафаккурни шакллантиришга хизмат қилади.



“Хулосалаш” (Резюме, Веер) методи

Методнинг мақсади: Бу метод мураккаб, кўптармоқли, мумкин қадар, муаммоли характеридаги мавзуларни ўрганишга қаратилган. Методнинг моҳияти шундан иборатки, бунда мавзунинг турли тармоқлари бўйича бир хил ахборот берилади ва айти пайтда, уларнинг ҳар бири алоҳида аспектларда муҳокама этилади. Масалан, муаммо ижобий ва салбий томонлари, афзаллик, фазилат ва камчиликлари, фойда ва зарарлари бўйича ўрганилади. Бу интерфаол метод танқидий, таҳлилий, аниқ мантикий фикрлашни муваффақиятли ривожлантиришга ҳамда ўқувчиларнинг мустақил ғоялари, фикрларини ёзма ва оғзаки шаклда тизимли баён этиш, ҳимоя қилишга имконият яратади. “Хулосалаш” методидан маъруза машғулотларида индивидуал ва жуфтликлардаги иш шаклида, амалий ва семинар машғулотларида кичик гуруҳлардаги иш шаклида мавзу юзасидан билимларни мустаҳкамлаш, таҳлили қилиш ва таққослаш мақсадида фойдаланиш мумкин.

“Кейс-стади” методи

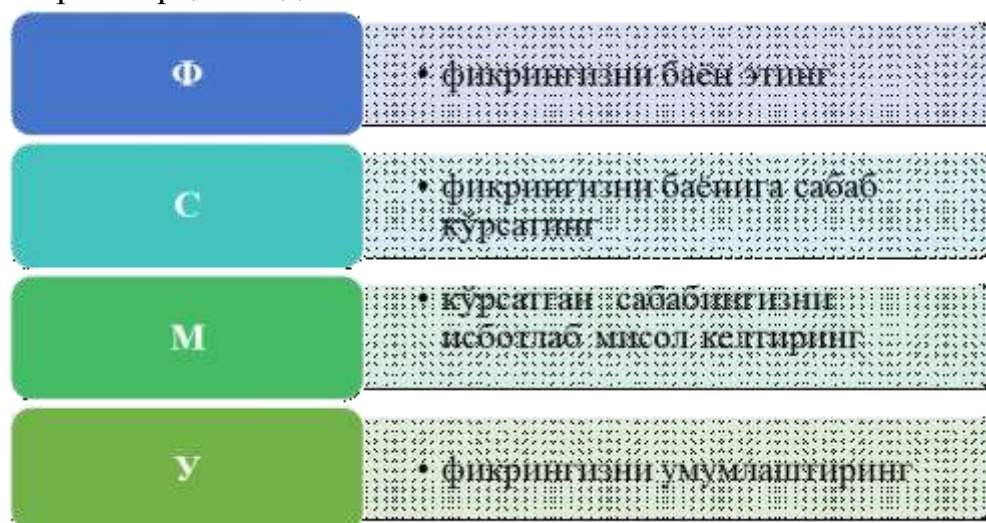
“Кейс-стади” - инглизча сўз бўлиб, (“case” – аниқ вазият, ходиса, “стади” – ўрганмоқ, таҳлил қилмоқ) аниқ вазиятларни ўрганиш, таҳлил қилиш асосида ўқитишни амалга оширишга қаратилган метод ҳисобланади. Мазкур метод дастлаб 1921-йил Гарвард университетидида амалий вазиятлардан иқтисодий бошқарув «Фан»ларини ўрганишда фойдаланиш тартибидида қўлланилган. Кейсди очик ахборотлардан ёки аниқ воқеа-ходисадан вазият сифатида таҳлил учун фойдаланиш мумкин.

“ФСМУ” методи

Технологиянинг мақсади: Мазкур технология иштирокчилардаги умумий фикрлардан хусусий хулосалар чиқариш, таққослаш, қиёслаш орқали ахборотни ўзлаштириш, хулосалаш, шунингдек, мустақил ижодий фикрлаш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. Мазкур технологиядан маъруза машғулотларида, мустаҳкамлашда, ўтилган мавзуни сўрашда, уйга вазифа беришда ҳамда амалий машғулот натижаларини таҳлил этишда фойдаланиш тавсия этилади.

Технологияни амалга ошириш тартиби:

- қатнашчиларга мавзуга оид бўлган якуний хулоса ёки ғоя таклиф этилади;
- ҳар бир иштирокчига ФСМУ технологиясининг босқичлари ёзилган қоғозларни тарқатилади:



- иштирокчиларнинг муносабатлари индивидуал ёки гуруҳий тартибда тақдимот қилинади.

ФСМУ таҳлили қатнашчиларда касбий-назарий билимларни амалий машқлар ва мавжуд тажрибалар асосида тезроқ ва муваффақиятли ўзлаштирилишига асос бўлади.

“Ассесмент” методи

Методнинг мақсади: мазкур метод таълим олувчиларнинг билим даражасини баҳолаш, назорат қилиш, ўзлаштириш кўрсаткичи ва амалий кўникмаларини текширишга йўналтирилган. Мазкур техника орқали таълим олувчиларнинг билиш фаолияти турли йўналишлар (тест, амалий кўникмалар, муаммоли вазиятлар машқи, қиёсий таҳлил, симптомларни аниқлаш) бўйича ташҳис қилинади ва баҳоланади.

Методни амалга ошириш тартиби:

“Ассесмент” лардан маъруза машғулотларида талабаларнинг ёки қатнашчиларнинг мавжуд билим даражасини ўрганишда, янги маълумотларни баён қилишда, семинар, амалий машғулотларда эса мавзу ёки маълумотларни ўзлаштириш даражасини баҳолаш, шунингдек, ўз-ўзини баҳолаш мақсадида индивидуал шаклда фойдаланиш тавсия этилади. Шунингдек, ўқитувчининг ижодий ёндашуви ҳамда ўқув мақсадларидан келиб чиқиб, ассесментга қўшимча топшириқларни киритиш мумкин.

“Тушунчалар таҳлили” методи

Методнинг мақсади: мазкур метод талабалар ёки қатнашчиларни мавзу бўйича таянч тушунчаларни ўзлаштириш даражасини аниқлаш, ўз билимларини мустақил равишда текшириш, баҳолаш, шунингдек, янги мавзу бўйича дастлабки билимлар даражасини ташҳис қилиш мақсадида қўлланилади. Методни амалга ошириш тартиби:

- иштирокчилар машғулот қоидалари билан таништирилади;
- ўқувчиларга мавзуга ёки бобга тегишли бўлган сўзлар, тушунчалар номи туширилган тарқатмалар берилади (индивидуал ёки гуруҳли тартибда);
- ўқувчилар мазкур тушунчалар қандай маъно англатиши, қачон, қандай ҳолатларда қўлланилиши ҳақида ёзма маълумот берадилар;
- белгиланган вақт якунига етгач ўқитувчи берилган тушунчаларнинг тугри ва тулиқ изоҳини уқиб эшиттиради ёки слайд орқали намойиш этади;
- ҳар бир иштирокчи берилган тугри жавоблар билан узининг шахсий муносабатини таққослайди, фарқларини аниқлайди ва ўз билим даражасини текшириб, баҳолайди.

Венн Диаграммаси методи

Методнинг мақсади: Бу метод график тасвир орқали ўқитишни ташкил этиш шакли бўлиб, у иккита ўзаро кесишган айлана тасвири орқали ифодаланади. Мазкур метод турли тушунчалар, асослар, тасавурларнинг анализ ва синтезини икки аспект орқали кўриб чиқиш, уларнинг умумий ва

фарқловчи жиҳатларини аниқлаш, таққослаш имконини беради.

Методни амалга ошириш тартиби:

- иштирокчилар икки кишидан иборат жуфтликларга бирлаштириладилар ва уларга кўриб чиқиладиган тушунча ёки асоснинг ўзига хос, фарқли жиҳатларини (ёки акси) доиралар ичига ёзиб чиқиш таклиф этилади;

- навбатдаги босқичда иштирокчилар тўрт кишидан иборат кичик гуруҳларга бирлаштирилади ва ҳар бир жуфтлик ўз таҳлили билан гуруҳ аъзоларини таништириладилар;

- жуфтликларнинг таҳлили эшитилгач, улар биргалашиб, кўриб чиқиладиган муаммо ёхуд тушунчаларнинг умумий жиҳатларини (ёки фарқли) излаб топадилар, умумлаштириладилар ва доирачаларнинг кесишган қисмига ёзадилар.

“Блиц-ўйин” методи

Методнинг мақсади: ўқувчиларда тезлик, ахборотлар тизмини таҳлил қилиш, режалаштириш, прогнозлаш кўникмаларини шакллантиришдан иборат. Мазкур методни баҳолаш ва мустаҳкамлаш мақсадида қўллаш самарали натижаларни беради. **Методни амалга ошириш босқичлари:**

1. Дастлаб иштирокчиларга белгиланган мавзу юзасидан тайёрланган топшириқ, яъни тарқатма материалларни алоҳида-алоҳида берилди ва улардан материални синчиклаб ўрганиш талаб этилади. Шундан сўнг, иштирокчиларга тўғри жавоблар тарқатмадаги “якка баҳо” колонкасига белгилаш кераклиги тушунтирилади. Бу босқичда вазифа якка тартибда бажарилди.

2. Навбатдаги босқичда тренер-ўқитувчи иштирокчиларга уч кишидан иборат кичик гуруҳларга бирлаштирилади ва гуруҳ аъзоларини ўз фикрлари билан гуруҳдошларини таништириб, баҳслашиб, бир-бирига таъсир ўтказиб, ўз фикрларига ишонтириш, келишган ҳолда бир тўхтамага келиб, жавобларини «гуруҳ баҳоси» бўлимига рақамлар билан белгилаб чиқишни топширади. Бу вазифа учун 15 дақиқа вақт берилди.

3. Барча кичик гуруҳлар ўз ишларини тугатгач, тўғри ҳаракатлар кетма-кетлиги тренер-ўқитувчи томонидан ўқиб эшиттирилади, ва ўқувчилардан бу жавобларни “тўғри жавоб” бўлимига ёзиш сўралади.

4. “Тўғри жавоб” бўлимида берилган рақамлардан “якка баҳо”

бўлимида берилган рақамлар таққосланиб, фарқ булса “0”, мос келса “1” балл қуйиш сўралади. Шундан сўнг “якка хато” бўлимидаги фарқлар юқоридан пастга қараб қўшиб чиқилиб, умумий йиғинди ҳисобланади.

5. Худди шу тартибда “тўғри жавоб” ва «гуруҳ баҳоси» ўртасидаги фарқ чиқарилади ва баллар “гуруҳ хатоси” бўлимига ёзиб, юқоридан пастга қараб қўшилади ва умумий йиғинди келтириб чиқарилади.

6. Тренер-ўқитувчи якка ва гуруҳ хатоларини тўпланган умумий йиғинди бўйича алоҳида-алоҳида шарҳлаб беради.

7. Иштирокчиларга олган баҳоларига қараб, уларнинг мавзу бўйича ўзлаштириш даражалари аниқланади.

III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР

1-мавзу: Фолклор маънавият негизи. Мустақиллик даври фольклоршунослиги.

Режа:

- 1.1. *Фолклорнинг халқ маънавий ҳаёти, ёш авлодни тарбиялашдаги ўрни.*
- 1.2. *Мустақиллик даври фольклоршунослигида амалга оширилган ишларнинг назарий ва амалий аҳамияти..*
- 1.3. *Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти ИюАюКаримовнинг 2016 йил 13 майдаги “ Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетини ташкил этиш тўғрисида”ги фармонинг фольклоршунослик фани ривожига, ўқув-амалий жараёндаги мисилсиз аҳамияти.*

Таянч сўз ва иборалар: *фолклоршунослик, тармоқ, маросим фольклори, метод, методология, фолклор назарияси, таркиб, тизим, “Алпомиш” достони диалектология, Наврўз, постфолклор, томоша санъати, халқ сайллари*

1.1. Фолклорнинг халқ маънавий ҳаёти, ёш авлодни тарбиялашдаги ўрни.

Халқ оғзаки ижоди намуналари маънавий қадриятлар тизимининг асосларидан бўлиб, халқимизнинг узоқ асрлик ўтмиш тарихи, яшаш тарзи, урф-одатлари, ахлоқий қарашлари, тафаккури, оламни бадиий-естетик идрок этишнинг ўзига хос шакли сифатида беқиёс кадр-қимматга эга. Фолклор асарлари мағзидаги ҳикмат ҳар бир даврда янгидан англанади, замон талабларига мос талқин топади, халқнинг маънан бойишига хизмат қилади. Халқимизнинг мустақиллика эришгани ва жаҳон ҳамжамиятида муносиб ўрнини эгалаши тарихий воқеа сифатида фолклоршунослик соҳасининг ҳам янги босқичга чиқишига имкон яратди. Мазкур мавзу ўқитилишида фолклоршунослик соҳадаги илмий-назарий, амалий муаммоларга алоҳида урғу берилади. Бошқа «Фан»лар билан алоқадорлигини таъкидлаш, мисоллар келтириш ва давр билан боғлаш мавзунинг долзарблигини англатади.

1.2. Мустақиллик даври фолклоршунослигида амалга оширилган ишларнинг назарий ва амалий аҳамияти.

Халқимизнинг мустақиллика эришгани ва жаҳон ҳамжамиятида

муносиб ўрнини эгаллаши тарихий воқеа сифатида фолклоршунослик соҳасининг ҳам янги босқичга чиқишига имкон яратди. Ўзбек фолклоршунослигининг бу борадаги ютуқларини қуйидаги тарзда умумлаштириб санаш мумкин. Ўзбек фолклоршунослиги тарихини истиқлол мафқупаси, миллий, маданий, адабий ва маънавий қадриятлап сатҳида тадқиқ этиш ушбу тадқиқотнинг асосий объекти ҳисобланади. Расман юз йилга яқин тарихга эга ўзбек фолклоршунослигининг илдизлар анча қадимга бориб боғланади. Хусусан, қадимий ашёлар, архиологик ёдгорликлар, сурат ва чизмаларда акс этган фолклористик тасаввурлар, оғзаки етиб келган халқ ижоди асарларидаги ижоди намуналарига нисбатан фолклорий-эстетик муносабатлар, бундан минг йил муққадам яшаб ўтган Махмуд Қошғарийнинг “Девону луғатит турк” асаридан ўрин олган турли фолклор асарлари, мумтоз адабиётимиз намаёндаларининг фолклористик қарашлари, уларнинг асарларида келган фолклор намуналари халқ оғзаки ижоди тўғрисида илк тасаввурларни, бадиий-эстетик муносабатларни шакллантиради. XIX асрнинг охири ва XX аср аввалида фолклор асарларини ёзиб олишга киришилиши, ўтган асрнинг 20-50-йилларида янги фолклоршуносликнинг шаклланиши, фолклор архивининг таркиб топиши, 50-80-йилларда фолклоршуносликнинг тараққиёт босқичга ўтиши, оммавий ва илмий нашларнинг йўлга қўйилиши, турли йўналишдаги тадқиқотларнинг яратилиши фолклоршуносликнинг ўзига хос тарихини белгилаб беради. Лекин айрим мақолалар соқит этилса, ўзбек фолклоршунослигининг «Фан» сифатида пайдо бўлиб, шаклланиб ўз тараққиёт йўлини босиб ўтганлиги жиддий тадқиқ этилмаганлигини қайд этиш лозим. Айни тадқиқот «Фан»нинг ана шу кемтик ўринларини тўлдиришга – ўзбек фолклоршунослигининг илмий тарихини яратишга қўйилган биринчи жиддий қадам ҳисобланади.

Илмий лойиҳанинг дастлабки йили ана шу улкан соҳанинг қуйидаги йўналишларини тадқиқ этиш асосий мақсад қилиб олинди:

Ўзбек фолклоршунослигининг пайдо бўлиши, тараққиёт босқичлари, фолклор асарларининг ёзиб олиниши, фолклор архивининг ташкил этилиши ва бугунги ҳолати, фолклор асарлари нашрлари бу йўналишларда таянч тадқиқ усуллари, методологик асослари ва методлари, ўзбек фолклоршунослик мактабига тамал тошини қўйган, унинг ривожига муносиб ҳисса қўшган олимлар фаолиятини ўрганилди.

Айни лойиҳа Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “2010-2020-йилларда номоддий маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш Давлат дастурини тасдиқлаш тўғрисида”ги қарорига асосан амалга оширилди. Ушбу тадқиқот “Кадрлар тайёрлаш

миллий дастури”га узвий алоқадор бўлиб, ўрта, ўрта махсус ва олий таълим тизимини янгилаш, уларга мўлжалланган сифат жиҳатдан янги авлод дарслик ва ўқув қўлланмаларини яратишда асосий манба вазифасини ўтайди. Олий ўқув юртларида “Фолклоршунослик асослари» ва «Фолклор назарияси» курсларининг ўқитилиши ҳам бундай тадқиқотнинг долзарблиги ҳамда илмий-амалий аҳамиятини яққол кўрсатади.

Лойиҳанинг 2015-йилда бажарилиши режалаштирилган “Ўзбек фолклори намуналарининг ёзиб олиниши ва нашрлари” деб номланувчи бобида мавжуд фактик материаллар тўпланалиб, фолклор асарларининг илмий асосда ёзиб олиниши, ўзбек фолклор архивининг ташкил топиши, унда сақланувчи намуналар тавсифи, илмий ва оммавий нашрларнинг мезонлари тарихи ёритилди.

Ижтимоий-гуманитар соҳалар «Фан» йўналишлари тарихини илмий асосда ўрганиш ушбу соҳалар тажрибалари, ютуқларини аниқлаш, истиқболли мавзуларни белгилаш имконини беради. Тадқиқотнинг ушбу қисмида фолклори намуналарини мунтазам илмий асосларда ёзиб олиш жараёнлари, ўзбек фолклор архивининг тарихи, фаолияти хронологик тартибда, изчиллик билан ўрганилди. Фолклор намуналарининг оммавий нашрлари, бу йўналишдаги тажрибалар, илмий (академик) нашргача бўлган босқичлар, фолклор асарларини нашр этиш принциплари тадқиқ этилди. Ўзбек фолклорини тадқиқ этишдаги асосий йўналишлар, метод ва методологик мезонлар, кенг қамровли илмий-назарий қарашлар таҳлил этилди. Юз йилга яқин тарихга эга ўзбек фолклоршунослиги тарихида муносиб ўрин тутган «Фан» намояндалари Ғози Олим, Отажон Ҳошим, элбек каби олим ва ёзувчиларнинг хизматлари, ўзбек фолклоршунослиги мактабига асос солган Ҳоди Зариф ва унинг сафдошлари Буюк Карим, Мансур Афзалов, Музайяна Алавия сигари захматкаш олимлар, Исо эрназар ўғли, Чори Ҳамро, Фотима каби фолклор йиғувчиларнинг хизматлари ўз илмий баҳосини олди.

Истиқлол шарофати билан дунёқарашимизда, онгимизда рўй берган янгилаш, руҳий яшариш ва маънавий тикланиш жараёни фолклор ёдгорликларини янада кенгроқ кўламда оммалаштириш орқали “мустақил дунёқарашга эга, аждодларимизнинг бебаҳо мероси ва замонавий тафаккурга таяниб яшайдиган баркамол шахс – комил инсонни тарбиялаш” (И.Каримов) учун жуда катта имкониятларни юзага келтирди. Бинобарин, халқимизнинг ўзига хос илмий тафаккури тарихини ўзида мужассамлаштирган ўзбек фолклоршунослиги тарихининг яратилиши орқали ёш авлод онгига илмий-бадий кадриятларни янада чуқурроқ сингдириш ҳамда уларни дунё маънавий тамаддунига ўзининг беназир ижодий кудрати билан муносиб ҳисса қўшган ўзбек халқи оғзаки ижодида тараннум этилган эзгу ғоялар

руҳида камол топтириш мазкур лойиҳанинг асосий концепсиясини ташкил этади.

Лойиҳани амалга оширишда ҳозирги замон фолклоршунослигининг тарихий-қиёсий, тарихий-типологик, матний-текстологик методларидан унумли фойдаланилади. Лойиҳани бажариш давомида анъанавий фолклоршунослик тамойиллари билан бир қаторда археофолклористика, этнофолклористика, этнолингвистика ва лингвофолклористиканинг илмий-назарий концепсиялари асосида иш олиб борилади.

1.3. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг 2016-йил 13-майдаги “Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетини ташкил этиш тўғрисидаги” фармонининг фолклоршунослик «Фан»и ривож, ўқув-амалий жараёндаги мислсиз аҳамияти.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016-йил 13-майдаги “Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетини ташкил этиш тўғрисидаги” фармонида ўзбек тили ва адабиёти, фолклорининг тарихан шаклланган адабий, лингвистик мактаблари ва таълимотлари, буюк аждодларимиз бадиий тафаккурининг бебаҳо ёдгорликларини чуқур тадқиқ этиш ва шу аснода тингловчиларни Ватанга муҳаббат ва садоқат, умумбашарий кадриятларга ҳурмат руҳида, мустақил фикрлайдиган ва кенг дунёқарашга эга бўлган маънавий етук инсонлар қилиб тарбиялаш асосий вазифаларимиздан бири этиб белгиланган. Фармонда: “Биз аждодлардан авлодларга ўтиб келаётган бебаҳо бойликнинг ворислари сифатида она тилимизни асраб-авайлаш, уни бойитиш, нуфузини оширишни ўзимиз учун энг устувор, узвий давом этадиган юксак мақсад деб билишимиз ва бу масаланинг аҳамияти ҳеч қачон эътиборимиздан четда қолмаслиги зарур” деб алоҳида таъкидланган. Ўзбек фолклори ўзбек тилида яратилган, куйланган ва бугунги кунда ҳам яшаб келмоқда”. Ўзбек фолклорини ўрганиш, тадқиқ этиш ва тингловчиларга етказиш она тилимиз ва маънавий илдизимиз бўлмиш фолклор меросини муносиб баҳолаб, бугунги кун талабларига мос қайта қувватга киритиш имкониятини яратади. Мазкур «Фан» асосларини ўзлаштириш “Халқнинг бой интеллектуал мероси ва умумбашарий кадриятлар асосида кадрлар тайёрлашнинг мукамал тизимини шакллантириш Ўзбекистон тараққиётининг муҳим шарти” эканлиги билан белгиланади. Маълумки, маънавият қадим замонлардан инсон дунёқарашини, хатти-ҳаракатини, жамиятда тутган ўрнини, халққа, ватанга, атрофидаги одамларга бўлган муносабатини бошқарувчи омил ҳисобланади. Маънавий қашшоқ кимса ҳаётда рўй бераётган воқеаларга

лоқайд бўлади. Лоқайдлик эса тузатиб бўлмас оқибатларга олиб келади. Маънавий қашшоқ одам учун Ватан, халқ, оила каби муқаддас тушунчалар ёт. Шунинг учун кекса авлод, аввало, фарзанднинг маънавий дунёсини шакллантириш чорасини режалаштирган. Фолклор асарлари қадим-қадимда инсоннинг маънавий тарбияси учун хизмат қилиб келган ва бугунги кунда уларнинг бу соҳадаги ўрни янади кенгаймоқда.

Хуллас, халқимиз оғзаки ижодининг давлат мақомида эъзозланишини Ўзбекистоннинг мустақилликка эришишининг ижобий натижаси сифатида баҳолаш мумкин.

1.4. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг асарлари, Наврўз байрами ва “Алпомиш” дostonи ҳақидаги қарорларнинг фолклоршуносликдаги қиммати.

Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти И.А.Каримовнинг “Юксак маънавият-енгилмас куч” асарида халқимизнинг маънавий қадриятлари қаторида Наврўз байрами ва “Алпомиш” дostonига алоҳида баҳо бериб ўтилаган. Мустақилликдан кейин Наврўзнинг умумхалқ байрами сифатида эълон қилиниши, “Алпомиш” дostonининг 1000 йиллигининг нишонланиши ушбу қадриятларнинг асл баҳосини олганлигининг ёрқин мисолидир.

Ўзбек мавсумий маросимларининг бошланиши бевосита Наврўз байрами билан алоқадор. Наврўз янги йил, йилбоши деб ҳам юритилади. Яъни қиш ва ёз (икки қутб)нинг ўзаро курашуви, қиш томоннинг енгилиб, чекиниши натижасида кириб келади, деган дуалистик қараш ушбу маросимда энг таянч тасаввур ҳисобланади. Наврўзни кутиб олиш, тантана қилиш жараёнида ўтувчи барча маросим ҳалқаларида ана шу курашни тасвирлашга, ифодалашга йўналтирилган. Ушбу ўринда Фарғонада ўтувчи Наврўз байрами ҳақидаги хитой манбасидан келтирилган кўчирма муҳим аҳамиятга эга: “Ҳар янги келаётган йилнинг бошида подшо ва дарғалар бош халқ икки гуруҳга бўлинган. Ҳар бир гуруҳ биттадан вакил сайлаб, унга жанг кийимларини кийдириб ўзаро жанг қилдиришган, қолганлар эса рақиб тамонга тошу кесаклар отиб ўз жангчиларига ёрдам бериб туришган. Жанг тамонларнинг бири ҳалок бўлгунича давом қилган. Сўнгра жанг натижаларига қараб янги йилнинг қандай келишини тахмин этилган”.

С.П.Толстов ушбу маросимни ибтидоий халқлар орасида кенг тарқалган икки фратрийнинг маросимий мусобақаси эканлигини ёзар экан, Шарқий Туркистондаги Кучи шаҳрида янги йилни кутишда етти кун давомида ўтувчи кўчқор, от, туя уриштириб йилнинг қандай келишини аниқлаш тантаналари ва Ўрта Осиёдаги улоқ (кўпқари) ҳамда туркманлар

орасидаги “кўк бўри” тўй маросимини ҳам ана шу тизимда таҳлил этади.

Биз учун эътиборли жиҳат ушбу ўринда кўпкари (улоқ) ва кўк бўри никоҳ тўйи маросимидаги бўри ва улоқ (ечки) образларидир.

Кўк бўри маросимида улоқ ёки кўзичоқни (аслида улоқ варианты тўғри) отда ўнгариб қочаётган келинни куёв ўз жўралари билан таъқиб қилиб, ундан улоқни олиб қўйиши керак (Қозоқлар ўртасидаги қиз қувди маросими ҳам ана шу тизимда туради. Фақат у ўринда улоқ унутилган). Ушбу маросимнинг туб асослари ҳам йил фасллари ўртасидаги кутблар ҳолати, кураши ва бирлигига уланади. Улоқ – кўклам, бўри эса қиш тимсоли. Қиз – улоқ – кўклам, йигит – бўри – қиш яхлит тизимни ташкил этади. Улоқ (кўпкари) ўйинининг қиш вақти ўтказилиш анъанаси ҳам бекор эмас. Бойсун туманининг олис қишлоғида Наврўз куни ижро этилувчи “Тургак” ўйини ҳам бевосита ана шу тасаввурларга боғлиқ.

Наврўз бугунги кунда маънавий ҳаётимизнинг ажралмас қисмига айланди. Ушбу байрам ўзининг чинакамига асл баҳосини олиш билан бирга халқимиз кадрловчи, севиб тантана қилувчи халқ байрамига айланди. Наврўзнинг қадимий мазмуни ва шакли эндиликда янада бойиди. Наврўзнинг тимсолларидан бўлмиш Сумалак таоми ҳам ушбу байрамнинг асосий беагига айланди. Эндиликда дунёнинг қайси бир бурчагига борманг ўзбек Наврўзи ўзининг сумалаги билан биргаликда тушунилади, қабул қилинади.

Халқ оғзаки ижодидаги бирон асарнинг ёки луғат бойлигимиздаги сўзнинг қадимийлигини аниқлаш учун уни ёндош халқлар ижодида ёки ўша миллат тилида мавжудлигини ўрганиш яхши натижа беради. Бу жиҳатдан “Алпомиш” достони мазмунига оид асосий воқеалар олтой, татар, бошқирд, қозоқ, қорақалпоқ ва бошқа туркий халқларда эртақ, ривоят, дoston шаклида мавжуд экани асар ниҳоятда қадим замонларда яратилганини далиллайди. Проф. Тўра Мирзаев дoston вариантлари юзасидан олиб борган тадқиқотларида унинг “Алпомиш”, “Алпамис”, “Алпамис ботир”, “Алип – манаш”, “Алпамша”, “Алпамиша ва Барсин хилув” каби номларда аталишини қайд этади. Ҳатто “Дада Қўрқут китоби”нинг учинчи бўй (дoston)и “Бамси Байрак” ўзининг сюжет воқеалари жиҳатдан “Алпомиш”га яқин туришини таъкидлайди. Ўзбек фольклоршунослигида унинг ўнлаб вариантлари тўлиқ ва парча ҳолида ёзиб олинган. Қадимги анъаналар асосида дoston куйлаган Жасоқ бахши, Йўлдош бахши, Жуманбулбул, эрназар бахшилар ўз тажрибаларини эргаш Жуманбулбул ўғли, Фозил Йўлдош ўғли, Ислом шоир, Пўлкан, Абдулла шоир, Нурман Абдувой ўғлига мерос қилиб қолдирганлар. “Алпомиш” бу бебаҳо мероснинг ноёб ва бетакрор мўжизаси бўлиб шуҳрат топди. 1928-йилда Маҳмуд Зарифов устоз Ҳоди Зариф раҳбарлигида Фозил Йўлдош ўғлидан икки ой давомида “Алпомиш”нинг тўлиқ матнини ёзиб

олди. Бугунги кунда дostonнинг Бекмурод Жўрабой ўғли, Хушбок Мардонакул ўғли, Берди бахши (Бердиёр Пиримкул ўғли), Саидмурод Панох ўғли, Пўлкан ва эргаш Жуманбулбул ўғли вариантлари нашр этилган. Фозил Йўлдош ўғли айтган дoston эса бир неча марта устоз Ҳ.Зарифов ва Т.Мирзаев нашрга тайёрлаган шаклда эълон қилинди.

Қабила, уруғ, элат тарихда алоҳида халқ сифатида шаклланар экан, бу жараён, аввало, қахрамонлик эпоси ҳисобланган махсус йирик, эпик асарда бадий ифодасини топади. Профессор Б.Саримсоқов дoston ўзбекнинг бирлашуви, мустақил халқ бўлиб уйғунлашувида қандай муҳим вази»Фан»и бажарганлигини таърифлаб, шундай дейди: “Дастлаб қабила, сўнгра элат эпоси сифатида вужудга келган “Алпомиш” дostonи кейинчалик ўзбек халқининг қахрамонлик эпоси сифатида тан олинди”. Ҳақиқатан ҳам, дoston мазмунида Аму ёқасида яшаган аҳоли тарихига оид жуда кўп лавҳалар акс этган. Қахрамонларнинг ўзаро муносабатлари: ота – ўғил; ота – қиз; она – ўғил; она – қиз; ака – ука; эр – хотин; юртни бошқарувчи – эл; оилавий бурч – фарзанд бурчи – эл олдидаги бурч – ватан олдидаги бурч ва бошқа йўналишларда моддама-модда аниқ тарзда ифодасини топган. Натижада, дoston шунчаки тингловчининг вақтини ўтказиш учун яратилган эрмак эмас, халқ қахрамонлик эпосига юклатиладиган вази»Фан»и бажарувчи асарлиги равшан бўлиб қолади.

Дostonнинг тингловчи эътиборини ўзига жалб этувчи нуқтаси бахши томонидан ҳикоя қилинадиган дастлабки воқеалар баёнидан бошланади. Шоир қадимги ўн олти уруғ Қўнғирот элида Добонбий, Алпинбий, Бойбўри, Бойсари бийлар (уруғ бошлиқлари) ўтганини ҳикоя қилади. Демак, ака-ука Бойбўри ва Бойсаригача Бойсун-Қўнғирот элатидаги ҳаёт бир маромда фавқулудда ҳодисаларсиз кечган экан. Аммо Бойбўри ва Бойсарига келганда, улар фарзанд кўрмадилар. Мана шу ҳолатнинг ўзи бизга “енди нимадир бўлади” деган хабарни бераётгандек туйилади. Бундан кейинги ҳаётда муайян ўзгаришлар бўлишига фарзанд йўқлиги билан тайёргарлик кўрилмоқда. Чунки халқимизда узоқ кутилган ёки Яратгандан тилаб-тилаб олинган фарзанд ҳамиша фавқулудда рўй берадиган янгиликлардан хабар берувчи омил сифатида баҳоланади.

Дoston матнини ўқир эканмиз, халқ оғзаки ижодидаги эпик асарларга хос хусусиятлардан бири – фарзанднинг етишмовчилиги охир пировардида хурсандчилик билан яқунланишига гувоҳ бўламиз. Асарни яратишдан назарда тутилган бош мақсад фарзанд дунёга келганидан кейин бошланади. “Алпомиш”да ҳам Бойбўри ўғил ва қиз кўрди, Бойсари қизли бўлди. Ана шу янгиликдан сўнг қахрамонлик эпоси ўз зиммасига юклатилган ижтимоий вази»Фан»и бажаришга киришади. Таниқли олимлар В.М.Жирмунский ва

Ҳ.Т.Зарифов бу вази»Фан»и қабила уруғчилик муносабатларининг емирилиши ва мамлакатни бошқарувчи давлат тизимининг вужудга келиши билан боғлайдилар. Бу ғоя кейинчалик М.Саидов томонидан ривожлантирилди. Олимнинг фикрича, мамлакатни бошқарувчи давлатни вужудга келтириш ғояси жамият ёшлари Ҳакимбек, Қалдирғоч, Барчин томонидан илгари сурилади. Алпомиш туғилгунга қадар тотув яшаётган эл эндиликда иккига бўлинади. Энди Алпомиш зиммасида бўлинган аҳолини ўз ҳаракати билан бирлаштириш вазифаси туради. Бу вази»Фан»и бажариш учун Алпомиш қалмоқ юртига сафар қилиши ва мусофирликда яшаётган юртдошларини Бойсун-Қўнғиротга қайтариши керак. Мазкур мақсадни амалга ошириш режаси бахши томонидан жуда асосли тузилган: Барчинга қалмоқ алплари совчи қўйишади. Барчин хат ёзиб, Алпомишни Қалмоққа чақиради. Аммо Бойбўри ўғлининг ўзга юртга сафар қилишини истамайди. У мактубни сандиққа яширди. Ана шу сабаб билан дoston воқеаларининг фаол ривожланиши Қалдирғоч ҳаракатига боғланади. Унинг ташаббуси билан Алпомиш қўриқ воситасида Бойчиборга эга бўлади ва отасининг ихтиёрига қарама-қарши равишда Барчинга уйланиш учун Қалмоққа жўнайди. Қалмоқда эса уни катта синов кутаётган эди. Профессор М.Саидов фикрича, бу синовни, аслида, келажакда давлат бошқаришни бўйнига оладиган Алпомиш учун Барчин ўйлаб топади. Унинг мулоҳазасига кўра давлат бошқарувчиси зотдор отга, сифатли ёйга эга бўлиши лозим. Шу билан бирга у одам жанг санъатини, айна пайтда ёйдан ўқ отишни билиши, жисмонан бақувват бўлиши шарт. Дostonнинг биринчи қисми асарни ижод қилган аждодларимиз томонидан қўйилган дастлабки доvonни эгаллаш билан белгиланади. Яъни Алпомиш Бойсун-Қўнғирот аҳолисини бир давлат чегарасида бошқаришни ният қилди ва бу ниятига Қалмоққа кўчиб кетган юртдошларини қайтариш билан эришди.

Алпомиш иккинчи сафарда Сурхайил қўйган тузоққа илинди. Етти йил зиндон азобини бошидан кечиришга мажбур бўлди. Энди Алпомиш Тойчихонни жазолашга ҳақли эди. Дoston ижодкорига қойил қолиш керакки, бош қаҳрамоннинг етти йил зиндонда ётиши давомида тингловчини зериктирмасдан кўплаб қизиқтирувчи лавҳаларни ўйлаб топган. Дoston билан яқиндан танишган тингловчи ёки матн ўқувчисининг диққати бир дақиқа ҳам бўшашмайди. Аввало, Алпомишнинг зиндонга тушиши, кейинчалик ғоз иштирокидаги лавҳалар, Шакаман тоғидаги кампир ва овчи йигит иштироки, Қоражоннинг дўстини озод қилиш мақсадида Қалмоққа келиши, Тавканинг дoston мазмунига аралашуви, Сурхайил ва Тойчи муносабатлари, бозор эпизодлари, Қайқубоднинг Алпомишга ёрдами қабила шу қадар маҳорат билан тасвирланадики, биз, бир томондан, Алпомиш

тақдири гувоҳига айлансак, иккинчи томондан, йирик эпик тасвир якунидаги қаҳрамонлар ҳаракатидан қониқиш ҳосил қиламиз.

Достонда Алпомишнинг ўз оиласига қайтишини тасвирлашда бахши достон эшитаётган тингловчиларга турли йўллар билан ҳаётда зийрак бўлиш керак, деган ўғитни ҳам бериб ўтади. Хусусан, Қултой Алпомишнинг Алпомишлигига ишонмайди. Шундан кейин Алпомиш чап елкасидаги Қултой панжасининг доғини кўрсатади. Шундан кейин Алпомиш Қултой киёфасида юртдошлари билан учрашади. Бу кўринишлар тасвирланган достон саҳифалари худди бадиий филмдаги экран лавҳаларини эслатади ва ҳар сафар “Қултой”да Алпомиш белгилари намоён бўлади.

Достондаги Барчиной билан боғлиқ воқеалар бахшилар томонидан алоҳида меҳр билан баён этилади. У зукколиги, тадбиркорлиги, донолиги, мардлиги жиҳатдан Алпомишдан қолишмайди. Сурхайил кампир ўғиллари Барчинойни зўрлик билан хотинликка олмоқчи бўлганларида, қиз алплардан бирини кўтариб ерга шундай зарб билан урадики, алпнинг оғзидан кўпик сачрайди. Шундан сўнг алплар Барчинга Алпомишни кутиш учун олти ой муҳлат беришга мажбур бўладилар. Бахши достонда Барчин иштирокини тасвирлашда жуда эҳтиёткорлик билан иш кўради ва уни энг гўзал фазилятларга эга аёл сифатида тасвирлайди.

“Алпомиш” достони бадиий жиҳатдан ҳам мукамал асар. Сиз бадиийлик деганда бадиий тасвир воситаларидан фойдаланиш кўламинигина тушунмаслигингиз лозим. Чунки бадиийлик тушунчасининг ўзи жуда мураккабдир. “Алпомиш” достонида қабила-уруғчилик муносабатларининг тугалланиши ва давлатнинг вужудга келиши акс этган дедик. Масаланинг қўйилиши бошқа, уни бадиий мукамал ҳолда ишонарли қилиб тасвирлаш бошқа. “Алпомиш” достони асрлар давомида халқимизни мардлик, қаҳрамонлик, адолат, иродалик руҳида тарбиялаб келди. Мана шундай вази»Фан»и шараф билан бажариб келган асар, албатта, бадиийлик талабига жавоб бера оладиган бўлади, яъни асар ижросини тингловчилар қизиқиш билан қабул қиладилар.

Фозил Йўлдош ўғли моҳир ва тажрибали бахши бўлгани учун асардаги воқеаларни баён қилишда шошилмайди, ҳар бир лавҳа иштирокчиларининг ташқи киёфасини, ички дунёсини, атрофдаги табиат манзараларини, воқеа-ходисаларни изчил таърифлайди. Тингловчи кўз олдида жонли воқеа тасвирини намоён қилади. Асардаги қаҳрамон хатти-ҳаракатларини далиллашга эътибор беради, шунинг учун ҳам достон мазмуни билан боғлиқ ечилмаган жумбоқ қолмайди.

Назорат саволлари:

1. Фолклоршуносликнинг мустақилликдан кейинги ютуқлари нималарда кўринади?
2. Ўзбек фолклоршунослигида долзарб мавзулар сифатида нималарни қайд этасиз?
3. Ўзбек фолклоршунослигининг дунё илм-«Фан»идаги ўрни тўғрисида қандай қарашлар бор?

Фойдаланиладиган адабиётлар:

1. Каримов И.А. “Алпомиш” достонининг 1000 йиллигига бағишланган тантанали маросимида сўзланган нутқ. “Халқ сўзи” газетаси 1999-й. 9-ноябр.
2. Мирзаев Т: Ҳоди Зариф суҳбатлари. – Тошкент: ШАМС АСА. 2013.
3. Мусақулов А. Ўзбек халқ лирикаси.–Тошкент: «Фан», 2010. – 307 б.
4. Жўраев Ўзбек халқ самовий афсоналари. - Тошкент.: "«Фан»", 1995;
5. Турдимов Ш. «Гўрўғли» достонларининг генезиси ва тадрижий босқичлари. –Тошкент: «Фан», 2011. – 240 б.
6. “Эшонқул Жаббор. Ўзбек фолклорида туш ва унинг бадиий талқини. –Тошкент: «Фан», 2011. – 304 б.

2 - мавзу: Фольклор асарлар нашри: оммавий ва илмий нашрлар

Режа:

- 2.1. *Халқ оғзаки ижоди намуналарининг чоп этилиш тарихи.*
- 2.2. *Фолклор асарларини нашр этиш мезонлари ва уларга муносабат.*
- 2.3. *“Халқ оғзаки ижоди” кўп томлигининг нашр этилиши янги бир босқич сифатида.*
- 2.4. *“Ўзбек халқ ижоди ёдголиклари” 100 жилдлиги ўзбек фольклоршунослигини нашр ишларидаги сўнги ютуғи*

Таянч сўз ва иборалар: *илмий нашр, оммавий нашр, асл манба, бадиият, эстетика, тарихий-маданий, қиёсий-тарихий, вариант, версия, кўп томлик, жилд*

2.1. Халқ оғзаки ижоди намуналарининг чоп этилиш тарихи

Нашрлар фолклор асарларининг янги шаклдаги яшаш жараёни бўлиб, адабий, маданий ҳодиса сифатида халқ маънавий ҳаётида муҳим ўрин эгаллади. Оммавий нашрларда фолклор асари кенг китобхон аудиториясига кириб борса, илмий академик нашрлар асосан илмий-адабий жамоатчилик учун мўлжалланади. Ўзбек фольклоршунослигида бу икки нашр тури юзасидан етарли даражада тажриба тўпланди. Мавзунинг долзарблиги ушбу нашр борасидаги тажрибаларни ва илмий назарий қарашларни тинловчиларга етказиш. Илмий академик нашрларнинг тадқиқотлар учун аҳамиятини ва унга қўйилган талаб ва мезонларни англатишдан иборат. Кўпдан бери ўзбек фольклоршунослари “Ўзбек халқ ижоди” кўп томлиги нашрини қайта тиклаш, “Ўзбек фольклори ёдгорликлари” 100 жилдлигини чоп этишга киришиш орзуси билан ишламоқдалар. Бу йўналишда муайян ҳаракатлар ҳам бўлмоқда. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Алпомиш” достони яратилганлигининг 1000 йиллигини нишонлаш тўғрисида”ги 1998-йил 13-сентябр қарорида ҳам юз жилдликни нашр этиш масаласи қўйилган эди. Бундан 50 йил олдин фольклоршунослик бўйича бирорта ҳам «Фан» доктори йўқ эди. Бугун, биргина Тил ва адабиёт институти фолклор бўлимида беш нафар «Фан» доктори (К.Имомов, Т.Мирзаев, М.Жўраев, А.Мусақулов, Ж.Эшонқулов, Ш.Турдимов) кабилар, бундан ташқари мамлакатимизнинг олий ўқув юртларида О.Сафаров, С.Рўзимбоев, Ҳ.Абдуллаев, У.Жуманазаров, С.Йўлдошева, С.Мирзаева,

М.Ёқуббекова, Д.Жўраева, И.Ёрматов каби фолклоршунос «Фан» доктори ва профессорлар фаолият кўрсатмоқдалар. Бундай илмий салоҳият юз жилдликни сифатли уддалаш имконини берадики, бунда “Ўзбек ижоди” кўптомлигини нашр этишда тўпланган тажрибалар муҳим ўрин тутиши табиийдир. Халқ дostonларини нашр этиш уларнинг намуналарини ёзиб олишдан ҳамон орқада қолмоқда Дostonларимизнинг кўпчилиги ҳозирча архивнинг мулки бўлиб турибди. Масалан, 1928-йилда биринчи марта “Шайбонийхон” дostonи тўла равишда нашр этилган эди. Ҳолбуки, бу даврга келиб, етакчи халқ шоирларидан қирқдан ортиқ дostonлар ёзиб олинганди. Сўнг узoқ танаффусдан кейин 1939-йилда “Алпомиш” дostonи нашр этилди. 1941-1942-йилларда яна ўн икки дoston алоҳида-алоҳида китоблар тарзида босилиб чиқди. Сўнг 1949-йилда уруш йиллари Буюк Каримий томонидан нашрга тайёрланган “Қунтуғмиш” дostonи чоп қилинди. Кўряпмизки, халқ дostonларини нашр этишнинг ҳам ўз тарихи бор. Ўттизинчи йилларнинг охири ва қирқинчи йилларнинг бошларида халқ дostonларини нашр этиш ишлари илмий асосларда йўлга қўйила бошлаган эди. Қисқа бир муддатда ўн бешга яқин дostonнинг нашр этилиши фолклоршунослигимиз тарихида катта воқеа бўлди. Аммо қирқинчи йилларнинг охирларидан бошланган маданий меросга нисбатан нигилистик муносабатлар интенсив ривожланаётган фолклоршуносликка жиддий зарба этиш ишлари тўхтатиб қўйилди. Уларни ёппасига қоралаш авж олди. Шундай шароитда халқ дostonларини қайта нашр этишнинг бошланиши диққатга сазовор бир иш, ҳатто айтиш мумкинки, дostonларимизни сақлаб қолишга бўлган ҳаракат йўлидаги дадил кадамдир. Ахир, халқимиз бир-биридан гўзал, бадий юксак, жозибадор дostonларимиз борлигини ва улар нашр этилаётганлигини ҳар кун, ҳар соат қалбан ҳис этиб туриши ҳам керак эди-да! Ҳа, ўша нашрларда баъзи нуқсонлар ҳам мавжуд. Агар уларни фолклор архивида сақланаётган асл нусхалари билан кимдир қиёслаб таҳлил этса, биз ўйлагандан ҳам кўп кемтиклар, етишмовчиликлар чиқиши табиий. Аммо биз тилга олган нашрларда дostonлар қанчалик қисқартирилган бўлмасин, уларнинг асос моҳияти сақлаб қолинган. Ўша давр учун муҳими ҳам шу эди. У нашрларни амалга ошириш давридаги бизнинг руҳий ҳолатимизни бугунги авлоднинг тушуниши анча мушкул.

Қарийб ўн беш йилга чўзилган танаффусдан кейин дostonларни қисқартирилган ҳолда бўлса ҳам алоҳида-алоҳида китоблар ва икки жилдда нашр этилиши баҳорда чакнаган момақалди роқдек акс садо берди. Уларни халқимиз чанқоқлик билан кутиб олди, улар ўша даврга нисбатан жуда катта тиражларда тарқалди. Ҳатто кетма-кет “Ўзбек халқ дostonлари” икки жилдлигининг иккинчи наشري ҳам амалга оширилди. Бу – маданий-маънавий

хаётимизда жуда катта воқеа бўлди. Уларнинг қисқартирилган нусхалар эканлигини оддий китобхонгина эмас, ҳатто илмий-иждодий зиёлилар ҳам пайқамай қолди. Қироатхонлик, ҳадиксираш, бир-бирини чалиш кучайган, ўтмишни идеаллаштиришда айбланиш, ҳар бир ишдан миллатчилик, космополитизм ғояларини излаш авж олган йилларнинг қўрқуви тўла сақланиб келаётган, қатағонликларнинг оқибатлари батамом тугатилмаган бир пайтда эслатилган нашрларнинг амалга оширилиши катта аҳамиятга эга бўлди. Улар фольклоршунослик тараққиётидаги бир босқич сифатида муносиб баҳоланиши лозим.

Халқ достонларини тўла равишда ёзиб олиш ишлари 1925-йилнинг охирида эргаш шоир репертуаридаги намуналарни қаламга олишдан бошланган. 1925-1929-йилларда фақат эргаш Жуманбулбул ўғли, Фозил Йўлдош ўғли, Пўлкан шоирларнинг ўзидангина қирқдан ортиқ достонлар ёзиб олинган. Улар орасида “Алпомиш”, “Юсуф билан Аҳмад”, “Алибек билан Болибек”, “Ширин билан Шакар”, “Муродхон”, “Раъно билан Сухангул”, “Кунтуғмиш”, “Якка Аҳмад”, “Гўрўғлининг туғилиши”, “Юнус пари”, “Мисқол пари”, “Галнор пари”, “Авазхон”, “Ҳасанхон”, “Далли”, “Рвшан”, “Қундуз билан Юлдуз”, “Бўтакўз”, “Малика айёр”, “Интизор”, “Зулфизар”, “Хушкелди”, “Холдорхон” каби ўзбек эпосининг мумтоз намуналари бор. Кейинги йилларда эса, фольклоршуносларнинг сони кўпайганига қарамай, бошланишдаги шиддат, самарадорлик кўзга ташланмайди. Бу улкан санъаткорлар умргузаронлик қилган сўнги 10-25 йил давомида, Ислом шоирни ҳам қўшиб ҳисоблаганда, улардан бор-йўғи ўттизга яқин достон ёзиб олинган. Улар орасида “Ёдгор”, “Рустамхон”, “Жаҳонгир”, Буюк Каримов қаламга олган “Машриқ”, “Нурали”, Мансур Афзалов ёзиб олган “Орзигул” достонларини ҳисобга олмаганда, биринчи даврда (1925–1929-йилларда) тўпланганлари даражасидаги бадиий жиҳатдан юксаклари ниҳоятда кам. Нима учундир бу улкан достончилар ўн-ўн беш йил давомида “ташлаб қўйилган”. Агар фольклор асарларини тўплашда йигирманчи йилларнинг иккинчи ярмидаги шиддат ва самарадорлик кейинги даврларда ҳам сақланганда, Пўлкан шоир билган “Ерўғли”, эргаш шоир репертуарига мансуб “Махтумқули”, Фозил Йўлдош куйлаб келган “Рустами Достон”, “Султонхон”, “Рустамнинг яраланиши”, “Офтоб пари”, “Ёзи билан Зебо” каби достонлар қаламга олинган бўлармиди?! Бошқа бахшилар репертуаридаги намуналарни ёзиб олишда ҳам шундай манзарани кўрамиз. Айтайлик, ниҳоятда истеъдодли бўлган Берди бахшидан биргина достон – “Алпомиш” ёзиб олиб қолинган. Таниқли олима Музайяна Алавиянинг эслашича, Абдулла Алавий Берди бахшидан яна “Рустамхон”, “Золимхон” достонларини ҳам ёзиб олган. Аммо қўлёзмалар бизгача етиб келмаган.

2.2. Фолклор асарларини нашр этиш мезонлари ва уларга муносабат.

Ўтган асрда фолклор асарларининг ёзиб олинishi кенг тусда бошланган бўлиб, айти пайтда уларни нашр қилиш ишлари ҳам йўлга қўйилди. Лекин бу нашрлар кенг китобхон омма дунёқараши ва давр талабларига кўра маълум қисқартиришлар, тахрирлар билан амалга ошди. Фақат “Халқ оғзаки ижоди” кўп жилдлиги ва бир қатор халқ бахшилари ва маълум бир эртакчилар ижодигина илмий талабларга уйғун равишда кенг оммага мўлжаллаб чоп этилди. Бир асрга яқин тўпланган тажрибалар натижасида “Алпомиш” достонининг Фозил шоир варианты, “Ўзбек халқ мақоллари” икки жилдлиги илмий мезонлар асосида академик нашр қилинди. Эндиликда амалга ошаётган “Ўзбек халқ ижоди ёдголиклари” 100 жилдлиги ўзбек фолклоршунослиги тарихидаги энг мукамал нашрлардан ҳисобланади. Бу пайтгача чоп этилган барча халқ оғзаки ижоди намуналарини чоғиштириб, уларнинг барча ютуқ ва камчиликлари, қилиниши керак бўлган навбатдаги масалар билан боғлиқ муаммолар ушбу мавзу мазмунини ташкил этади.

2.3. “Халқ оғзаки ижоди” кўп томлигининг нашр этилиши янги бир босқич сифатида.

«Фан» тараққиётини тезлатиш ва йирик ишларни амалга оширишга йўналтирилган таклиф ва ғояларнинг энг муҳими ва асосийси шубҳасиз “Ўзбек халқ ижоди” кўпжилдлигини нашр этиш масаласининг кун тартибига қўйилишидир. кўпжилдликни нашр этиш ғояси, унинг мазмун-моҳиятини белгилаш тўлиғича ҳоди зарифга тегишлидир. шундай нашрни амалга ошириш зарурлигини мен илк дафъа устоздан 1962-йил июл-август ойларида Тошкент ва Самарқанд вилоятларига уюштирилган фолклор экспедитсияси давомидаги суҳбатларда эшитган эдим. Ўшанда устоз: “Ўзбек фолклори ёдгорликлари” деган умумий ном остида тайёрланажак бу нашр 20–25 жилддан иборат бўлмоғи керак. Унга халқ оғзаки бадий ижодининг барча жанрларига оид энг сара асарлар киритилади. Кўпжилдлик халқ ижодкорлари оғзидан бевосита ёзиб олинган фолклор архивидаги кўлёмалар асосида тайёрланади ва кенг халқ оммасига мўлжалланган соф филологик танланган нашр бўлади. Биринчи босқич сифатида шундай йўл тутилиши мақсадга мувофиқдир. Чунки ҳар қандай катта ишнинг муайян тайёргарлик босқичи бўлади ҳозирча фолклор асарларини куйлари ва ижрочилик кўринишлари билан биргаликда нашр этиш имконияти йўқ. Эҳтимол, кейинроқ халқ куйлари ва этнографиясини ҳам ҳисобга олган ҳолда 50–60, балки ундан ҳам кўпроқ жилдлардан иборат кўптомликларнинг нашрини амалга ошириш

имконияти туғилиб қолар”, -- деган эдилар.

Шундай қилиб, 1962-йилнинг охири 1963-йилнинг бошларидан бошлаб Ҳоди Зариф кўпжилдликни тайёрлашнинг ташкилий ва амалий ишларига жиддий киришиб кетди. 1963–1964-йилларда кўпжилдликни нашрга тайёрлаш масаласи фольклор секторидида бир неча марта муҳокама қилинди. Ниҳоят, фольклор секторининг 1964- йил 18-апрелдаги йиғилишида кўпжилдликни “Ўзбек халқ ижоди” деган умумий номда ягона тартибда рақамли тарзда эмас, балки жанрлар бўйича жилдларнинг тайёрланишига қараб, бир хил муқова ва шаклда кетма-кет нашр эта боришга келишиб олинди. Дастлаб кўпжилдликни “Ўзбек фольклори ёдгорликлари” номида ҳар бир жанрни алоҳида-алоҳида сериялар тарзида рақамлаб, нашрга тайёрлаш режалаштирилган эди. Иш давомида дастлабки режанинг бундай ўзгартирилиши илмий жиҳатдан унчалик тўғри бўлмаса-да, кўпжилдликни тайёрлашга жалб этилган илмий ходимларнинг ниҳоятда озлиги, уларнинг тайёргарлик даражаси бир хил эмаслиги шуни тақоза этарди. Ўша йилларда, аниқроғи, 1961-йилда Фольклор секторидида 7 нафар «Фан» номзоди (Ҳоди Зариф, Мансур Афзалов, Музайяна Алавия, Қалли Айимбетов, Жуманиёз Қобулниёзов, Охунжон Собиров, Муҳаммаднодир Саидов), уч нафар илмий даражасиз кичик илмий ходим (Зубайда Ҳусаинова, Феруза Султонова, Осим Боқиев), ана шундай озгина салоҳият билан кўпжилдликни нашр этишга киришиш илмий нуқтаи назардан ҳам, маданий-марифий жиҳатдан ҳам ниҳоятда катта воқеадир. Буни кўпжилдликнинг ташкилотчиси ва илҳомчиси Ҳоди Зарифнинг ўзига хос жасорати тазида баҳолаш зарур.

Ўша йиғилишда, яъни 1964-йил 18-апрелда Ҳоди Зариф “Ўзбек халқ ижоди” кўп томлигига кирадиган асарларни тайёрлаш принциплари” ҳақида батафсил маъруза қилди. Олим “принциплар”нинг асосий моҳиятини баён қилар экан, маърузаси охирида яна қуйидагиларни алоҳида таъкидлаган эди: “кўптомлик танланган илмий-оммабоп нашр бўлади. шуни унутмаслик керакки, илмий-академик нашрларни тайёрлашга нисбатан илмий-оммабоп нашрларни ҳозирлаш анча оғир ва қийиндир. Чунки бундай нашрларда илмийликни тўла сақлаган ҳолда унинг ҳар хил дид ва савияга эга бўлган барча кишиларга мўлжалланганлигига ҳам алоҳида эътибор берилади. Шу сабабли бунда танлаш билан бирга матнни тўла сақлаш ўта муҳимдир. Фольклор асарлари матнида ҳар бир кичик детал, ҳар бир сўз, ҳатто ҳар бир товушнинг ўз ўрни, поетик функцияси бор. шу сабабли матндаги бирор сўз ёки кичик бир детални ўзгартириш, уни ўчириб ташлаш ёки бошқа бир муқобили билан алмаштириш асарнинг фольклорлик хусусиятини йўқотиши табиийдир. Бугун сизларга тарқатиладиган “принциплар”да бу ҳақда аниқ қоидалар тавсия этилаётган бўлса-да, яна бир икки ҳолатларни алоҳида

таъкидламоқчиман. Чунки ҳар қандай мукаммал йўриқномаларда ҳам барча ҳолатларни тўла қамраб олиш ва зарур тавсиялар бериш имкониятдан ташқаридир. Шунинг учун ҳам матнни нашрга тайёрловчи фолклоршунос ҳар бир хос ҳолатда матннинг умумий руҳидан келиб чиқиб, илмий нуқтаи назардан ёндошмоғи ва уни китобхоннинг бадиий-руҳий жиҳатдан аниқ ҳис этишига кўмаклашмоғи лозим.

“Ўзбек халқ ижоди” кўпжилдлигини нашрга тайёрлаш ва чоп этиш ишлари тезкорлик билан юришиб кетди. Дастлабки уч жилд (“Интизор”, “Муродхон”, “Дастагул”)ни устоз тайёрловчилардан кейин архивдаги асл нусхалари билан солиштириб, жиддий равишда кўриб чиқди. Шу сабабли ҳам бу жилдлар етарли даражада луғат ва изоҳлар билан таъминланган. 1964-1990-йиллар давомида чоп этилган 37 жилд китоб фолклоршунослигимиз тарихида улкан воқеа бўлди. Жилдлар бир-бирини такрорламайди ва уларда вариантлар деярли берилмаган. Кўпжилдлик ўзбек фолклори деярли барча жанрлари намуналарини қамраб олган. Жумладан: 1. Интизор, дostonлар, 1964. 2. Муродхон, дostonлар, 1965. 3. Гулихиромон, дostonлар, 1965. 4. Дастагул, Янги дostonлар, 1965. 5. Латифалар, 1965. 6. Сув қизи, эртақлар, 1966. 7. Олтин олма, эртақлар, 1966. 8. Гулёр, Фарғона кўшиқлари, 1967. 9. Гўрўғлининг туғилиши, дostonлар, 1967. 10. Гулнор пари, дostonлар, 1969. 11. Гулшанбоғ, дostonлар, 1969. 12. Ойжамол, эртақлар, 1969. 13. Гулпари, Наманган эртақлари, 1969. 14. Аския, 1970. 15. Эргаш Жуманбулбул ўғли, 1-жилд, дostonлар, 1971. 16. Эргаш Жуманбулбул ўғли, 2-жилд, Дostonлар, 1972. 17. Оқ олма, қизил олма, кўшиқлар, 1972. 18. Тоҳир ва Зухра, дostonлар, 1974. 19. Орзигул, дostonлар, 1975. 20. Ҳасанхон, дostonлар, 1976. 21. Алпомиш, дoston, 1979. 22. Холдорхон, дoston, 1981. 23. Топишмоқлар, 1981. 24. Кулса – гул, йиғласа – дур, эртақлар, 1983. 25. Совет даври кўшиқлари, 1983. 26. Ойсулув, дostonлар, 1984. 27. Бойчечак, Болалар кўшиқлари, меҳнат кўшиқлари, 1984. 28. Олтин бешик, эртақлар, 1985. 29. Балогардон, дostonлар, 1986. 30. Баҳром ва Гуландом. дostonлар, 1986. 31. Юсуф ва Аҳмад, дoston, 1987. 32. Эрали ва Шерали, дoston, 1987. 33. Зумрад ва Қиммат, эртақлар, 1988. 34. Малика айёр, дostonлар, 1988. 35. Ўзбек халқ мақоллари, 1989. 36. Нурали, дostonлар, 1989. 37. Луқмони ҳаким, эртақлар, нақллар, кулки-ҳикоялар, 1990 каби намуналар чоп этилди.

2.4. “Ўзбек халқ ижоди ёдголиклари” 100 жилдлиги ўзбек фолклоршунослигини нашр ишларидаги сўнги ютуғи.

“Ўзбек халқ ижоди” кўп томлиги нашрини қайта тиклаш, “Ўзбек фолклори ёдгорликлари” 100 жилдлигини чоп этишга киришиш орзуси билан ишламоқдалар. бу йўналишда муайян ҳаракатлар ҳам бўлмоқда. Ўзбекистон

Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Алпомиш” достони яратилганлигининг 1000 йиллигини нишонлаш тўғрисида”ги 1998 йил 13 сентябр қарорида ҳам юз жилдликни нашр этиш масаласи қўйилган эди. Бундан 50 йил олдин фолклоршунослик бўйича бирорта ҳам «Фан» доктори йўқ эди. Бугун биргина Тил ва адабиёт институти фолклор бўлимида беш нафар «Фан» доктори, уч нафар «Фан» номзоди, икки нафар илмий даражасиз кичик илмий ходим, бундан ташқари мамлакатимизнинг олий ўқув юртларида фаолият олиб бораётган фолклоршуносларнинг илмий салоҳият юз жилдликни сифатли уддалаш имконини берадики, бунда “Ўзбек халқ ижоди” кўптомлигини нашр этишда тўпланган тажрибалар муҳим ўрин тутди.

Кейинги йилларда эса, фолклоршуносларнинг сони кўпайганига карамай, бошланишдаги шиддат, самарадорлик кўзга ташланмайди. Бу улкан санъаткорлар умргузаронлик қилган сўзнинг 10-25 йил давомида, Ислом шоирни ҳам қўшиб ҳисоблаганда, улардан бор-йўғи ўттизга яқин дoston ёзиб олинган. Улар орасида Сиз ёзиб олган “Ёдгор”, “Рустамхон”, “Жаҳонгир”, Буюк Каримов қаламга олган “Машриқо”, “Нурали”, Мансур Афзалов ёзиб олган “Орзигул” дostonларини ҳисобга олмаганда, биринчи даврда (1925–1929- йилларда) тўпланганлари даражасидаги бадиий жиҳатдан юксаклари ниҳоятда кам. Нима учундир бу улкан дostonчилар ўн-ўн беш йил давомида “ташлаб қўйилган”. Ахир, ўзингиз мақолаларингизда ёзганингиздек, Пўлкан шоир етмишга яқин, Фозил шоир қирқдан ортиқ, эргаш шоир йигирмадан ортиқ, Ислом шоир қирққа яқин дostonларни юксак маҳорат билан куйлаб келганлар. Агар фолклор асарларини тўплашда йигирманчи йилларнинг иккинчи ярмидаги шиддат ва самарадорлик кейинги даврларда ҳам сақланганда, сўзнинг йилларда ўзингиз бир неча бор афсус билан қайд этганларингиз – Пўлкан шоир билган “Ерўғли”, эргаш шоир репертуарига мансуб “Махтумқули”, Фозил Ёўлдош куйлаб келган “Рустами Дoston”, “Султонхон”, “Рустамнинг яраланиши”, “Офтоб пари”, “Ёзи билан Зебо” каби дostonлар қаламга олинган бўлармиди?! Бошқа бахшилар репертуаридаги намуналарни ёзиб олишда ҳам шундай манзарани кўрамиз. Айтайлик, ниҳоятда истеъдодли бўлган Берди бахшидан биргина дoston – “Алпомиш” ёзиб олиб қолинган. Таниқли олима Музайяна Алавиянинг эслашича, Абдулла Алавий Берди бахшидан яна “Рустамхон”, “Золимхон” дostonларини ҳам ёзиб олган. Аммо кўлёмалар бизгача етиб келмаган.

Халқ дostonларини ёзиб олишдаги бундай номутаносибликни, йиллар давомида танаффуслар ва узилишлар бўлганлигини Сизнинг ўша Жаркўчадаги ҳовлингизга бораётганимизда айтганларингиз – “Мен фолклор билан мунтазам ва узлуксиз шуғуллана олмаганман. Фолклорга доир кўп

тадқиқотларимни бошқа соҳалардаги текширишларим, хусусан, ташкилий ишлар билан биргаликда “юриб туриб” бажарганман” – деганларингиз билан изоҳласа бўладими? Ёки бунинг бошқа сабаблари борми?”

“Бунинг сабаблари ниҳоятда кўп, - дея суҳбатни давом этдирди домла. – Уни бугун хоҳлаган нуқтаи назардан баҳолаш ва ташкил қилиш мумкин. Нима бўлганда ҳам етакчи халқ бахшиларини 1929 йилдан 1936-1937 йилларгача “унутиб” қўйганилигимиз, уруш йиллари ва ундан кейин ҳам улардан жуда кам дostonлар ёзиб олганлигимиз ижобий ҳодиса эмас. Бунинг оқибатида эпик мероснинг муайян қисми бутунлай унутилиб кетди ёки уларнинг мазмуни ва номлари бу дostonларни тинглаган фолклоршуносларнинг мақола ва китобларида, кейинги давр бахшиларининг хотираларидагина сақланиб қолди. Бунга менинг халқ ижоди намуналарини узлуксиз равишда ёзиб олмаганлигим, кўпроқ бошқа соҳаларда банд бўлганлигим ҳам сабаб бўлгандир. Аммо бу асосий эмас.

Менинг назаримда бунинг асосий сабабларини ўша йиллардаги маънавий-мафкуравий муҳитнинг моҳиятидан, фолклоршуносликни қай томонга йўналтирилганлиги ва унинг олдига қўйилган талаблардан келиб чиқиб изоҳлаш керак бўлади. Гап шундаки, 20-йилларнинг охирларидан бошлаб янги давр фолклорини тўплаш, инқилобий ҳаракатлар билан боғлиқ намуналарни ёзиб олишнинг зарурлиги ҳақидаги чақириқлар, ҳатто талаблар ниҳоятда кучайди. Барча мафкуравий воситалар шунга жалб этилди. Ўша йилларда биз буни замон талаби, деб тушунганмиз ва сидқи дилдан хизмат қилганмиз. Менинг ўзим ҳам 30-йиллари совет даври фолклорига бағишланган икки тўплам нашр этганман. Урушдан кейинги йилларда эса, халқ дostonларини ўтмишни идеаллаштирувчи асарлар тарзида баҳолаш, уларга нисбатан нигилистик муносабатлар авж олди. Бундай вазиятнинг халқ дostonларини ёзиб олиш ишларининг сусайишига олиб келганлиги инкор қилиб бўлмас ҳақиқатдир. Бу – бир. Иккинчидан, халқ бахшиларининг дostonларни табиий ижро этиш шароитларида жиддий ўзгаришлар рўй берди. Бахшилар колхоз-совхоз театрларига, маданий-маърифий муассасалар ишларига кенг жалб қилина бошланди. Уларга ижтимоий буюртмалар бериш, ҳатто улар номидан терманамо намуналар эълон қилиш кучайди. Бу нарса уларнинг анъанавий репертуарга нисбатан лоқайд муносабатда бўлишига олиб келди. Бахшиларда анъанавий дostonларни ёздиришга бўлган рағбат сусайди. Улар турли баҳоналар билан ёзиб олувчилардан “қоча бошладилар”. Масалан, Музайяна Алавия 1949-йилда Фозил Йўлдош ўғлидан “Зевархон” ва “Кунларим” дostonларини жуда қийинчилик билан ёзиб олди. “Алпомиш” дostonи танқиддан кейин эса, шоир уни сўраб берганларни қувиб-соладиган бўлди. Менинг ўзим ҳам Бола бахши билан жуда илиқ муносабатда

бўлишимга қарамай, қанчалик ҳаракат қилмайин, бирор дostonни ундан ёзиб ола билмаганман. Бундай мисолларни яна кўплаб келтириш мумкин.

Бугун уларнинг вафотларидан анча йиллар ўтгандан кейин, нега ундай бўлди, нега бундай бўлмади, дея сохта муаммолар туғдиришга зарурат йўқ. Атоқли дostonчилар эргаш Жуманбулбул ўғли, Пўлкан шоир, Фозил Йўлдош ўғли, Ислom шоирларнинг ўзларидангина олтмишдан ортиқ дoston ёзиб олинган. Бу дostonлар деярли бир-бирини такрорламайди. Бошқа бахшиларда ҳам ёзиб олинганларини уларнинг вариантлари билан кўшиб ҳисоблаганда, дostonларимизнинг умумий сони уч юздан ошиб кетади. Бу ниҳоятда катта бойлик. Эндиги вазифа уларни асраб-авайлаб сақламоқ, илмий жиҳатдан ўрганмоқ, энг яхшиларини доимий равишда нашр эта бормоқдан иборат бўлмоғи лозимдир.

Назорат саволлари:

1. Илк оммавий нашрлар, уларнинг қиммати ва камчиликлари ҳақида маълумот беринг.
2. Ўзбек фолклоршунослигида қайси нашрлар мўтабар саналади?
3. Халқ оғзаки ижоди асарларини нашр этишнинг келажак мезонларини нималар ташкил этиши керак?

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ислom Каримов. Адабиётга эътибор – маънавиятга, келажакка эътибор. Т., “Ўзбекистон”. 2009.
2. Мирзаев Т: Ҳикояти Гўрўғли султон. Сўнг сўз, луғат, нашрга тайёрлаш. – Т.: Адабиёт учкунлари. 2013.
3. Мирзаев Т: Ҳоди Зариф суҳбатлари. – Тошкент: ШАМС АСА. 2013.
4. Наврўз кўшиқлари (Тадқиқот мажмуа, Турдимов Ш, эшонқулов Ж.),-Т.: “Ўзбекистон ” 2012.
5. Равшан дostonи. -Т.,1975.
6. Ўзбек халқ оғзаки ижоди ёдгорликлари. 100 жилдлик. 1–8-жилдлар. Тошкент: Ғафур Ғулом, 2015, 2016.
7. Ўзбек халқ эртаклари., Т.2007.

3-мавзу: Халқ дostonлари ва эртаклари тадқиқининг янги тамойиллари

Режа:

- 3.1. *Халқ дostonлари поэтикасини ўрганишнинг янги тамойиллари.*
- 3.2. *Эпик асарлар сюжети, образлар тизими ва зоявий-бадий талқинлари. Семантик ва структурал сатҳида ўрганиш тажрибалари.*
- 3.3. *Бахши, дoston ижроси, дostonчилик мактаблари, эртакчи ва*

Таянч сўз ва иборалар: *дoston, эртак, эпос, сюжет, мотив, семантика, структура, бахши-шоир, дoston ижроси, дostonчилик мактаблари, образ, этнос, эртакчи, эртакчилик мактаби, анъана, бадиҳа, устоз, шогирд, эпик билим, эпик хотира, анъанавий такрор.*

3.1. Халқ дostonлари поэтикасини ўрганишнинг янги тамойиллари.

Фолклоршуносликда ҳар бир асар ижроси бир адабий факт сифатида, ўзига хос вариант эканлигини ҳис этиш, адабий фактнинг қурилиши, семантикаси, тарихий асосларини, тадрижий босқичларини, бевосита ижрочи ва тинловчи аудиторияси билан боғлаб талқин этишни англаш муҳим ҳисобланади. Фолклорнинг анъаналар санъати эканлигини, эпик билим ва эпик қолипларнинг фолклор ижроси, бахшилик санъатидаги ўрнини ўрганиш долзарб масалардан биридир. Ушбу сатҳда барча фолклор асарларига ва масаларга ёндошув бугунги фолклоршуносликнинг устувор вазифаларидан эканлигини англаш муҳимдир. Сюжет ва мотивларнинг келишида, эпик қаҳрамонларнинг талқин олишида, бадий тасвирий унсурларнинг намаён бўлишида уларнинг ўрни кўрсатиш, фолклоршуносликнинг сўнги изланишларида ана шу масаларнинг қандай йўсинда акс этаётгани мавзу асосини ташкил этади. “Алпомиш” дostonи сюжетининг турли кўриниш ва ҳар хил ҳажмдаги версия ва вариантлари, вариантнамо қолдиқ нусхалари олтойдан тортиб, волга бўйларигача бўлган кенг ҳудудда яшаётган туркий халқлардан хх асрдагина, шунда ҳам асосан 20-30-йилларда ёзиб олинган. Ёзиб олинган материалларнинг бундай қисқа давр билан чегараланганлиги, ёзма манбаларнинг мавжуд эмаслиги, дostonнинг кўпгина версия ва вариантлари тўла нашр этилмаганлиги унинг юзага келиш даври, яратилиш

жойи, тарихий тараққиёти ҳақида тугал хулосага келишга монелик қилиши табиийдир. Шу сабабли мен асосий эътиборни эпоснинг ўзбек, қорақалпоқ ва козоқ версияларига қаратиб, унинг яратилиш жойини Ўрта Осиё худудларида белгилаш ва қарийб минг йил давомида бизгача етиб келган вариантларда яқин ҳолатда оғзаки эпик анъаналарда ижро этилиб келаётганлигини таъкидлаш билан чегараланиш тарафдори эдим. Виктор Максимович эса, дoston сюжетини туркий халқлар тарқалиши, уларнинг кўчиш ва бир-бирларига аралашishi билан эпоснинг сюжет асослари ВИ-ВИИИ асрларда олтойда юзага келган, унинг тарихий тараққиёти ХВИ асргача давом этган, деган фикрни илгари сурмоқчи бўлди. Атокли халқ шоири Фозил Йўлдош ўғли вариантини дostonнинг энг мукамал намунаси ҳисоблаш, эпосга қалмоқ мавзуси кейин кириб келганлиги каби масалаларда яқдил эдик. Кўп мунозаралардан кейин ўзаро бир фикрга келдик. Шу тариқа бизнинг китобимизга эпос сюжетининг “босқичли (стадиал) тараққиёти”, “Бойсун-Қўнғирот редакцияси”, “Алпомиш” дostonи ва “Бамси-Байрак” бўйи параллел сюжетлар каби тушунчалар кириб келди. Бошқирд версияси дostonнинг бизгача ўзгара-ўзгара етиб келган қолдиқ нусха эканлигини, олтойча “алип-манаш”, “Бойсун-Қўнғирот редакцияси”га яқинлигини таъкидлаш билан чегараланилди. Татар версияси ҳақидаги материаллар у пайтда бизнинг кўлимизда йўқ эди. “Алпомиш” дostonининг яратилиши ва тарқалиш масалаларида В.М.Жирмунский менинг қарашларимга кўпроқ ён бериб, бир фикрга келган бўлсак-да, “Ўзбек халқ қаҳрамонлик эпоси” китобидаги бу муаммога оид мулоҳазаларни дастлабки хулосалар сифатида қабул қилиш керак. Чунки, “Алпомиш” эпосининг, шунингдек, бошқа дostonларнинг яратилиш даври ва оғзаки эпик анъаналарда тарқалиш хусусиятлари қўшимча тадқиқотлар олиб боришни талаб қилади. Бир неча туркий халқларда оғзаки равишда жонли ижро шароитларида бизгача етиб келган эпоснинг моҳияти ва тарқалиш географияси ҳақида тўла тасаввур бера олади. Хусусан, версияларнинг (қўнғирот ёки олтой, ўғуз ёки қипчоқ версияларининг) бири иккинчисидан келиб чиқмаганлиги ёки бири иккинчисининг давоми эмаслиги, уларнинг ҳар бири алоҳида-алоҳида қадимий қандайдир бир манбага бориб тақалиши ва кейинги тараққиётида мустақил ривожланганлиги тўғрисидаги олим мулоҳазаларини “Ўзбек халқ қаҳрамонлик эпоси” китобидаги дoston сюжетининг боқичли (стадиал) тараққиёти ҳақидаги хулосанинг янада ривожлантирилиши, деб баҳолаш керак. Шу маънода ўзбек “Алпомиш”и билан олтой “Алип-манаш”ини қиёсий ўрганиш янги хулосаларга асос бўлиши мумкин.

3.2. Эпик асарлар сюжети, образлар тизими ва ғоявий-бадий талқинлари. Семантик ва структурал сатҳида ўрганиш тажрибалари.

Халқ оғзаки ижодининг етакчи хусусиятлари саналмиш оғзакилик, вариантлик, коллективлик, ононимлик, бадиҳагўйлик ва анъанавийлик фолклор асарлари ижроси ва яшашининг асосини ташкил этади. Фолклор ижрочилари айни пайтда ижодкорлари ҳамдир. Фолклор асарларининг оғзаки яшаш жараёнида эпик билим ва эпик қолипларнинг ўрни муҳим. Эпик билим ва қолиплар фолклорнинг мазмун ва мундарижасини белгилайди.

Халқ оғзаки ижоди жанрларининг мундарижасини уларда ифодаланган барча маъно қатламлари ташкил этади, мазмуни эса маълум бир вазиятда куйланган ва мундарижага бевосита боғланиб турувчи хусусий талқин ҳосиласи сифатида юзага чиқади, воқеа бўлади. Шу маънода мазмун хусусий, мундарижа эса умумийлик касб этади. Фолклор асарлари мазмуни турли сатҳларда ифодаланган ижтимоий-ҳаётӣ, эзотерик-фалсафӣ қатламларнинг анъанавӣ рамзӣ ва тимсолий маъноларлари орқали очилади. Ушбу мавзуда ана шу йўналишдаги изланишлар моҳияти қиёсий ўрганилади. Фолклор намуналарининг генезиси ва тадрижий ривожланиш босқичларидаги мифологик тафаккурдан – мифопоетик ва бадий эстетик тараққийёт босқичлари етакчи дostonлар, эртаклар, улардаги сюжет типлари, етакчи мотивлар, образлар ва тасвирий воситалар кўламида ёритилаётгани бевосита мисоллар ёрдамида таҳлил этилади. Етакчи дostonчилар, дostonчилик мактаблари ва фолклорнинг бошқа ижрочилари ҳаёти, ижоди мисолида бу муҳим масаларнинг фолклоршунослигимиздаги янгича талқинларига алоҳида тўхталинади.

3.3. Бахши, дoston ижроси, дostonчилик мактаблари, эртакчи ва эртакчиликка масаларининг ўрганилиши.

“Бахши” сўзи “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да тўрт хил маъно бериши кўрсатилган: 1 – донишманд, 2 – дostonларни куйловчи, 3 – дам солиб даволовчи табиб, 4 – Бухоро хонлигида қурилиш маблағини назорат қилувчи. Юқоридаги тўрт маънодан учтаси бевосита дoston айтувчи бахшиларга тегишли, десак хато бўлмайди. Чунки халқ орасида бахши бўлиш учун инсон донишманд, ақлли бўлиши керак, деган фикр қайта-қайта таъкидланади. Иккинчидан, “бахши” луғатда изоҳ берилишича, халқ дostonларини ижро этади. Учунчидан, қадим замонлардан халқ тасаввуридаги бахшилар сўзнинг мўжизавӣ фазилатидан фойдаланиб кишиларни турли хасталиклардан фориғ қилувчи одамлар ҳисобланган. Ҳозир ва ўтган асрларда бахши даврасида иштирок этган одамлар дoston эшитиш билан бирга дардларидан ҳам қутилганлар, турмуш ташвишларидан

озод бўлганлар, ўзларини енгил сезганлар. Ўзбек фольклоршунослиги асосчиси Ҳ.Т.Зарифовнинг маълумот беришича, бахши мўғулча ва бурятча “бахша”, “бағша” сўзларидан олинган бўлиб, “устод”, “маърифатчи” маъноларида қўлланган. Маълум бўладики, бахши халқ томонидан чексиз хурматга эга, эъзоз топган хунар эгалари экан.

Достончилик мактаблари. Ўзбек достончилигида достон куйлаш анъанаси қадимда уч йўналишда ривожланган. Биринчидан, Булунғур, Қўрғон, Шахрисабз, Қамай, Нарпай, Шеробод, Жанубий Тожикистонда яшовчи ўзбек-лақай достончилик мактабларида дўмбира чертиб якка ҳолда, бўғиз овоз билан ижро этилган. Иккинчидан, Хоразмда тор, дутор, ғижжак, гармон, баломон, кўшнайн, доира жўрлигида баъзан якка, баъзан жуфт ҳолда, очик овоз билан ижро этилган. Учинчидан, Фарғона водийсида дутор жўрлигида очик овозда айтилган.

Филология «Фан»лари доктори, профессор Тўра Мирзаев маълумотиغا кўра, Булунғур достончилигида қаҳрамонлик достонларини ижро этиш кўпроқ амалга ошган. Бу мактабнинг сўнгги вакили Фозил Йўлдош ўғли (1872-1955) ҳисобланади. Фозил Йўлдош ўғли ижросидаги “Алпомиш”, “Ёдгор”, “Юсуф билан Аҳмад”, “Малика айёр” каби достонлар ёзиб олинган. Фозил Йўлдош ўғли Йўлдош, Қўлдош, Суяр шоирларнинг тарбиясини олган. Айниқса, у ижро этган “Алпомиш” достони халқ ижодидаги энг мукамал асар сифатида бутун дунё фольклоршунос олимлари томонидан тан олинган.

Ергаш Жуманбулбул ўғлининг номи ҳамиша Фозил шоир қаторида жуфт келади. Эргаш шоир (1868-1937) Қўрғон мактаби вакили эди. Нурота худудининг шухрати айнан ана шу бахши ва Пўлкан шоир (1874-1941) ижоди билан боғлиқ.

Достон ижросида Хоразм усули Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятларидаги анъанадан тамомила фарқ қилади. Бу ерда достон ижроси профессионал хонандалик йўлида амалга оширилади. Бахши достон матнини ёддан ижро этади, шу билан бирга дўмбира чертувчи бахшилардан фарқли равишда достонга йўл-йўлақай ўзгартириш киритишдан ўзларини сақлайдилар. Чунки Хоразм достончилигида достон матн, кўпинча, халқ китоблари туркумидаги XIX асрда чоп этилган китобларга асосланади. Матнга ўзгартиш киритиш бу анъана қоидалари бўйича маъқулланмайди. Табиий савол туғилади: у ҳолда Хоразм бахшиларининг достон айтиш маҳоратини қайси мезон белгилаши мумкин? Хоразм бахшилари ўз маҳоратларини достонни айтишда мумтоз мусиқага, достондаги шеърини парчаларни алоҳида қаҳрамоннинг арияси даражасида куйлаш билан кўрсатадилар. Хоразм бахшиларининг овози мумтоз ашула айтувчилар овозидан деярли фарқ қилмайди. Достон мусиқаси ҳам мумтоз санъат

усулига асосланган. Аҳмад бахши, Қодир созчи, Болтавой бахши каби санъаткорлар ижоди Хоразмда шуҳрат топган эди.

XX аср Хоразм дostonчилиги ривожиди, шубҳасиз, Бола бахши - Қурбонназар Абдуллаев ижоди билан боғлиқдир. Хоразмда аёлларнинг дoston айтиши ҳам кенг тус олган эди. Биби шоира, Хонимжон халфа, Ожиза, Онажон Сафарова, Назира Собирова Хоразм дostonларини куйлашда етук бахшилар қаторидан муносиб ўринга эга бўлдилар.

Ўзбек дostonчилик анъанасининг яна бир тури Фарғона водийсида шаклланган. Наманган вилоятининг шимоли Уйчи, Янгиқўрғон, Чортоқ атрофларида Деҳқонбой Бахромов, Икром Ризаев, Омон бахши Раззоқовлар ижод қилишган. Маҳаллий халқ оғзаки ижодини ўрганган олим Абдурашид Собиров таниқли фолклоршунос олим Тожибой Ғозибоев билан ҳамкорликда мазкур дostonчилик анъанасини ўрганиб, Қўлбуқон, Сайрам, Ариқбўйи (Ариқмўйин) мактаблари мавжудлигини қайд этади.

Назорат саволлари:

1. Фолклорда анъана деганда нимани тушинасиз?
2. Епик билим нима ва унинг ижрочилар ва тинловчилар ўртасидаги вазифаси нималарда кўринади?
3. Ўзбек фолклоршунослигида етакчи ўринга чиққан қандай тадқиқот усулларини биласиз?
4. Фолклордаги ҳар бир образ, умумий мазмун рамзий ва тимсолий маънога эга эканлигини тушунтириб беринг.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ислom Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч.-Тошкент: Маънавият, 2008.
2. Ислom Каримов. Адабиётга эътибор – маънавиятга, келажакка эътибор. Т., “Ўзбекистон”. 2009.
3. Мирзаев Т: Ҳоди Зариф суҳбатлари. – Тошкент: ШАМС АСА. 2013.
4. Жўраев Ўзбек халқ самовий афсоналари. - Тошкент.: "«Фан»", 1995;
5. Мусақулов А. Ўзбек халқ лирикаси.–Тошкент: «Фан», 2010. – 307 б.
6. Турдимов Ш. “Тўрўғли” дostonларининг генезиси ва тадрижий босқичлари. –Тошкент: «Фан», 2011. – 240 б.
7. Турдимов Ш. Ҳикмат хазинаси, -Т.: “Ўзбекистон ” 2016.

8. Эшонқулов Ж. Эпик тафаккур тадрижи. Тошкент, “«Фан»” 2006. Б-128

9. Эшонқул Жаббор. Ўзбек фольклорида туш ва унинг бадиий талқини. – Тошкент: “«Фан»”, 2011. – 304 б.

КЎЧМА МАШҒУЛОТ

Мавзу: Фолклор асарларининг сақланиш тартиби, архив йуритиш, архивлаштиришнинг илмий асослари (Тил ва адабиёт институтининг фолклор бўлимидаги фолклор архиви билан танишиш)

Тингловчилар билан кўчма машғулот Алишер навоий номидаги Тил ва адабиёт институтининг фолклор бўлими фаолияти ва фолклор архивида таниқли олимлар билан суҳбат тарзида ташкил этилади.

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-машғулот. Ўзбек фольклоршунослиги тараққиёти

Фольклор асарларининг ёзиб олинишининг амалий, маърифий аҳамияти. Фольклор асарларини йиғиш, таснифлаш, нашр этишнинг ўзига хос принциплари. Мустақиллик даврида фольклор асарларнинг халқ маънавий ҳаётидаги ўрни.

2-машғулот. Халқ дostonларининг нашрлари талқини

Халқ дostonларидаги поэтик рамз ва тимсоллар. Халқ дostonлари ва эртакларидаги етакчи образларнинг ғоявий-бадиий талқинлари. Эпос ва эртакларда анъанавий сюжет ва мотивлар. Дostonчилик мактаблари, атоқли халқ бахшилари ҳаёти ва ижоди.

3-машғулот. Ўзбек маросим фольклорининг ўрганилиши

Мавсумий маросим фольклори ва уларнинг таснифи, бадиияти. Наврўз кўшиқлари талқинлари. Халқ лирикасида образлар тизими. Ўзбек халқи мифологик тизимидаги етакчи образлар. Миф ва эпос, миф ва эртак, миф ва халқ лирикаси. Миф ва ўзбек адабиёти.

Амалий машғулотлар ўтказиш давомида тингловчиларнинг мустақил фаолиятини ташкил этиш. Интерфаол методлар ва улардан фойдаланиш. Аудиториядан ташқарида талабаларнинг мустақил фаолиятини ташкил этиш (Кейс-стади, Лойиха услублари).

V. КЕЙСЛАР БАНКИ

Кейслар учун кейс-стади методи асос саналади. Зеро “Кейс-стади” - инглизча сўз бўлиб, («case» – аниқ вазият, ҳодиса, «стади» – ўрганмоқ, таҳлил қилмоқ) аниқ вазиятларни ўрганиш, таҳлил қилиш асосида ўқитишни амалга оширишга қаратилган метод ҳисобланади. Мазкур метод дастлаб 1921-йил Гарвард университетида амалий вазиятлардан иқтисодий бошқарув «Фан»ларини ўрганишда фойдаланиш тартибида қўлланилган. Кейсда очик ахборотлардан ёки аниқ воқеа-ҳодисадан вазият сифатида таҳлил учун фойдаланиш мумкин. Кейс ҳаракатлари ўз ичига қуйидагиларни қамраб олади: Ким? (Who), Қачон? (When), Қерда? (Where), Нима учун? (Why), Қандай?, Қанақа? (What). Нима-натижа.

Модул бўйича қуйидаги кейсларни ечиш мақсадга мувофиқ саналади:

1-кейс. Фолклоршунослик «Фан»ида версия ва вариант тушунчалари мавжуд. Сиз ижронинг қайси ҳолатига вариант ёки версия атамалри тегишли диб биласиз?

Фикрингизни асослаб беринг.

2-кейс. Фолклор асарларида ижрочи анъана ва эпик билимга асосланади. Унинг ижро жараёнида туғилган янгиликлари қандай атама билан юритилади ва бу ҳолатга фолклоршуносликнинг муносабати қандай?

Тушунтириб беринг.

3-кейс. Фолклор атамаси ғарб илмий оламида биз англаб қабул қилгандан кўра бошқача тушунчаларни ифодалайди. Бу ҳолат нима сабабли пайда бўлди. Қайси бир қарашни тўғ ри деб биласиз?

4-кейс. Лирик кўшиқлар таркибидаги олма, рўмол, тол, тоғ, ғоз, ўрдак, ок, қизил, қора образларининг рамзий маъноларини биласизми, уларнинг бошқа жанрлар таркибидаги туб маъноси лирик кўшиқлар таркибидаги маънога уйғунми, ўзгача бўлса нима сабабли бу ҳолатлар юзага келган?

5-кейс: Ушбу топшириқда мақол ва топишмоқлар мисол сифатида келтирилади. Уларнинг мазмуни, ифода шаклидаги уйғун ва фарқли жиҳатлар таҳлил этилади.

VI. МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАВЗУЛАРИ

Мустақил ишни ташкил этишнинг шакли ва мазмуни

Тингловчи мустақил ишни муайян модулни хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қуйидаги шакллардан фойдаланиб тайёрлаши тавсия этилади:

- «Фан» доирасида янги манбалар излаб топиш ва ўзлаштириш;
- методлар юзасидан тест саволлари шакллантириш;
- аниқ бир бадий асарга малака ошириш жараёнида олинган назарий билимларни амалиётга татбиқ этиш;
- фолклор асари ва илмий адабиётни мустақил баҳолаш, ўқув жараёнига татбиқ этиш малакасини ҳосил қилиш.

Мустақил таълим мавзулари

1. Амалий машғулотларда тайёргарлик кўриш учун адабиётлар ўқиш, тегишли манбалар билан танишиш;
2. Чет тиллардаги назарий адабиётларни ўқиш;
3. Дунё фолклоршунослигидаги етакчи назарий адабиётларни интернетдан излаб топиш;
4. Ўзбек фолклоршунослигининг тараққиёт йўллари таҳлил этиш;
5. Ўзбек фолклоршунослиги тарихи ва бугунги тараққиётга тегишли китобларни муҳокама қилиш;
6. Бахши, бахши-шоир, дostonчилик мактаблари ҳақидаги илмий қарашларни таҳлил этиш;
7. Пропп В. Я., Жирмунский В.М., А.Лорд асарларидаги илмий қарашларни таҳлил қилиш;
8. Фрезер Дж.Дж., Фромм э., асарларидаги манбаларни ўзбек фолклори билан қиёсий таҳлил этиш;
9. Тайлор э.Б., Рошияну Н., Кўрўғли Х. асарларидаги етакчи фаразларни таҳлил этиш;
10. Марказий Осиё ва қардош халқлар фолклоршуносларининг илмий асарларини қиёсий таҳлил қилиш;
11. Ҳозирги илмий жараёндаги ўзбек фолклоршуносларининг асарларини ўқиш ва таҳлил қилиш.

VII. ГЛОССАРИЙ

Термин	Ўзбек тилидаги шарҳи
“Адабиёт”	- арабча сўз бўлиб, у “одоб” (кўплик шакли “адаб”) сўзидан олинган.
Анъана	- фолклорда ўтмиш ижодкорлар тамонидан тўплаган ижодий тажрибалар қаймоғи, даврлар ўтиши билан аҳамияти ва долзарблигини йўқотмаган, боқий қадриятга айланиб, авлоддан-авлодга ўтиб келаётган қисми.
Аллегория	- юнонча аллос – ўзгача, агореуо – гапираман – мавҳум тушунча ёки ҳодисани конкрет нарса орқали ифодалашга асосланган кўчим тури.
Афоризм	- юнонча апҳорисмос – таъриф, ихчам ифода – муаллифи маълум бўлган, ихчам шаклда ва таъсирли ифода этилган умумлашма фикр.
Бадиҳа	- арабча сўз бўлиб ўйловсиз, бирданига айтилган чиройли сўз, топқирлик. Аввалдан махсус тайёрланмасдан, дафъатан айтилган шеър; экспромт.
Достон	- Туркий халқлар оғзаки ижодидаги эпик жанр. Халқ оғзаки ижодидаги дostonлар воқеабанд сюжет асосига қурилган йирик ҳажмли асарлар бўлиб, улар бахши (оқин, жиров, манасчи)лар томонидан мусиқа (дўмбира, кўбиз ва б.) жўрлигида ижро қилинган, оғиздан-оғизга ўтиб бизгача етиб келган. Бу жараёнда ҳар бир ижрочи ўзидан нимадир қўшган, ниманидир тушириб қолдирган ва шу тариқа дostonлар сайқалланиб борган. Халқ ижодидаги дostonларнинг матний қурилиши ижрога мос – унда насрий ва шеърий парчалар алмашилиб туради.
Жанр	- Франсузча сўз бўлиб жанре – жинс, тур, хил мазмунини беради. адабий жанр, адабий асарларнинг тарихан шаклланивчи типи, муайян давр миллий ёки жаҳон адабиётида умумий хусусиятлари билан турли кўламдаги гуруҳларни ташкил қилувчи асарларни англатувчи тушунча.
Лирика	- юнонча лйра – мусиқа асбоби, қадимда шеърлар унинг жўрлигида ўқилган – бадиий адабиётнинг учта

	асосий туридан бири. Лирикада воқелик лирик субъект ҳис-туйғулари орқали аксланади, унинг учун бадиий нутқ объекти эмас, субъекти бирламчидир.
Миф	- юнонча мйтҳос – ривоят, ҳикоя, масал – халқ оғзаки ижодининг энг қадим даврларида пайдо бўлган, воқелик (олам) ҳақидаги тасаввурларни конкрет образлар воситасида акс эттирувчи ривоявий асарлар. М. ривоявий асарлар (олам ва одам ҳақидаги ҳикоялар) бўлса-да, уларни том маънода сўз санъати ҳодисаси деб бўлмайди. М.лар қадимги одамлар учун тафаккур шакли, улар М. воситасида олам сир-синоатлари (оламнинг ёки инсоннинг яратилиши, қуёш чиқиши ва ботиши, шамол эсиши ва момагулдурак сабаби ва ҳ.)ни билишга интиланлар, М.ларда уларнинг олам ҳақидаги билимлари ўз ифодасини топган.
Мотив	- юнонча мовео – ҳаракатлантираман – мусикашуносликдан ўзлаштирилган термин. М. мусикада асарнинг энг кичик шакл бирлиги саналиб, асар унинг айнан такрорланиши (шунингдек, ўзгартирилиши ёки зид М.лар киритиш) асосида ривожланади.
Филология	- грекча сўз бўлиб, пҳило - <i>севаман</i> , логос - сўз, <i>билим</i> демакдир.
Фолклор	- Фолк – халқ, Лоре – билим, донишмандлик, яъни Фолклоре – халқ донишмандлиги маъноларини ифодалайди. Илк маротаба Виям Томс тамонидан европа деҳқонларининг анъаналари, қадимий халқ шеърияти, урф-одат, маросим ва этиқодларини англлатувчи атама сифатида қўлланилган. Ўзбек фолклоршунослигида халқ оғзаки ижодини англатади. Айни пайтда халқ ижодиятининг барча турлари ҳам фолклор деб юритилади.
Образ	- сўзнинг ўзаги “раз” (чизик) бўлиб, ундан “разит”(чизмоқ, йўнмоқ, ўймоқ), ундан “образит”(чизиб, ўйиб, йўниб шакл ясамоқ) пайдо бўлган. Ана шу “образит” сўзидан “образ” атамаси вужудга келган. Бу сўз “умуман олинган тасвир” маъносини билдиради. Образ ҳам умумлашган, ҳам

	индивидуаллашган хусусиятни ўзида гавдалантирган ҳодисадир.
Бадийлик	ҳодисаларни ҳаётӣ, жонли манзараларда, кишини таъсирлантирадиган, унда тасаввур уйғотадиган қилиб тасвирлаш. Бадийлик барча санъат турларига хос ҳодиса.
Бадий тўқима	- образнинг ички-ташқи қиёфаси, мақсад, интилишларини намоён этувчи воқеаларни ўйлаб топишдир.
Хаёлий- »Фан«тастик образлар	- романтик образларга ўхшаб кетади. Бу образларда ижодкорларнинг ҳаётга идеал муносабати, дунёқараши ифодаланган бўлади. Хаёлий-»Фан«тастик образлар мўжизавий, илоҳий хусусиятлар эгаси қилиб кўрсатилади. Халқ дostonлари, эртақларидаги қаҳрамонларни хаёлий-»Фан«тастик образлар дейиш мумкин.
Мажозий образлар	- муайян нарсa-ҳодисалар қиёфасини умумлаштириб ифодаловчи рамзий образлардир. Жумладан, сўфиёна адабиёт асарларида ёр дейилганда Худо назарда тугилади. Гул, лола муҳаббат, севги изҳори рамзи саналади.
Аллегорик образлар	- мажозий образларнинг бири саналади. Аллегорик образлар, одатда, масал ва эртақларда бўлади. Масал, эртақларнинг асосий қаҳрамонлари эса ҳайвонлар, жониворлардир. Уларда айрим одамларнинг феъл-атворидаги камчилик, иллатлар кўрсатилади.
Шакл ва мазмун	- воқеа-ҳодисаларнинг ташқи кўринишини акс эттириш орқали уларнинг ички моҳиятини гавдалантириш
Мавзу	- ижодкор танлаган ҳаётӣ воқеалар, у ёритган асосий муаммоларнинг умумлашмаси. Адабий асар учун асос қилиб олинган фикр ва мақсад унинг мавзусидир.
Ғоя	- ижодкор мақсадини бошқариб, унинг қарашлари,

	<p>ходисага ёндашишларини маълум бир изга солиб турадиган ана шу ходиса.</p>
Композитсия	<p>- лотинча сомPOSITIO сўз бўлиб, “тузилиш, курилиш, таркиб” демакдир. Бадий асар композитсиясига қуйидагича таъриф-тавсиф бериш кенг тарқалган: “бадий асар қисмлари, деталлари, бадий тасвир воситаларининг маълум мақсад асосида муайян тартибда жойлаштирилиши”.</p>
Сюжет	<p>- франсузча “сужет” сўз бўлиб, “нарса, мазмун, мавзу” деган маънони билдиради. Асар мазмунини ташкил этадиган, қаҳрамонлар ўртасидаги алоқа, муносабатлар тизими.</p>
Фабула	<p>- лотинча фабула сўз бўлиб, масал, ҳикоя қилиш демакдир. Бадий асар фабуласи деганда асар учун асос бўлган ҳаётий материал назарда тутилади. “Фабула — асар воқеаларининг мантикий жиҳатдан узвий боғлиқликдаги яхлит силсиласи” ҳам дейилади. Ўз маъно ва моҳиятига кўра бу икки термин бир-бирига синонимик характерга эга бўлиб, ҳозирги адабиётшуносликда сюжет термини фаол қўлланилади. Фабула термини эса аста-секин истеъмолдан тушиб қолмоқда”.</p>
Епос	<p>- лотинча эпос — сўз, ҳикоя — 1) бадий адабиёт тури (лирика ва драма б-н бир каторда); 2) халқнинг қаҳрамонона ўтмишини акс эттирувчи асар. Эпос тор маънода, халқнинг қаҳрамонона ўтмишини акс эттирувчи асарлардир. Дастлаб эпос қаҳрамонларнинг атроф-оламдаги ёвуз кучлар ва бузуқ ниятли одамларга қарши кураши баён этилган асарларни англатган. Қадимги эпосларда воқеа-ходисаларнинг талқин ва тасвир этилиш йўсини ўша давр кишиларининг дунёқараши, эътиқоди, ишончларидан келиб чиққан. Эпоснинг энг қадимий намунаси сифатида илмда олдинлари ақадларники деб саналиб келинган, аммо кейинчалик барча туркий халқларга тегишли экани аниқланган «Гилгамиш» достони ҳисобланади. Шунингдек, ҳиндлар-нинг «Рамаяна» ва «Маҳабхарата»,</p>

	<p>Гомернинг «Илиада» ва «Одиссея», ўзбекларнинг «Алпомиш», «Гўрўғли», қирғизларнинг «Манас», қозоқлар-нинг «Кўбланди ботир», озарбайжонларнинг «Кўрўғли», немисларнинг «Нибелунглар ҳақида кўшиқ», испан-ларнинг «Сид ҳақида кўшиқ», фран-сузларнинг «Роланд ҳақида кўшиқ», англосаксонларнинг «Беовулф», карел ва финларнинг «Калевала», арманларнинг «Сосунли Довуд», гуржиларнинг «Амираниани» каби асарлари ҳам халқ қаҳрамонлик эпосига мансубдир.</p>
Етнография	<p>- этно... ва ... графия, этнология, халқшунослик — жаҳондаги барча халқларнинг, этник бирликшшт турли тиилари, уларнинг келиб чиқиши (етногенези), турмуш тарзи, урф-одатлари, моддий ва маънавий тараққиёт даражасидан қатъи назар, тенг ҳолда ўзаро тафовути ёки умумийлиги ва ўхшашлигини, уларнинг ўзига хос хусусиятларини ўрганувчи махсус «Фан» соҳаси.</p>
Тугун	<p>- бадий асарда қаҳрамонлар ўртасидаги зиддиятларнинг пайдо бўлиши. Тугун, кўпинча, қаҳрамонларнинг илк бор учрашуви ёки бирор жиддий муаммо юзасидан тортишиши туфайли пайдо бўлади. Воқеалар тугуни фақат қаҳрамонлар ўртасида эмас, қаҳрамоннинг айнан ўзининг ўй-кечинмалари билан ҳам боғлиқ бўлиши мумкин.</p>
Воқеа ривож	<p>- сюжетдаги воқеаларнинг маълум тугундан сўнгги ривожланиш жараёни. Тугун тўсатдан юзага келгандай бўлиши мумкин. Бироқ воқеа ривож узок давом этадиган жараён.</p>
Воқеалар кулминатсияси	<p>- асар сюжетидаги воқеаларнинг энг юқорига кўтарилиб, асосий қаҳрамонлар характери, қиёфасини кўрсатадиган эпизод. ечим - сюжет воқеалари ва қаҳрамонлар тақдирининг ҳал бўлишини гавдалантирувчи эпизод.</p>
Муқаддима	<p>- муаллиф ўқувчига ўз мақсад-муддаосини маълум</p>

	қилиб, асари ҳақида тушунтириш, изоҳлар бериши.
Хотима	- қаҳрамонларнинг асар сюжети воқеалари тамом бўлгандан кейинги тақдири ҳақида маълумот берувчи қисми.
Детал	- ижодкор эътиборни қаратган персонажлар кўриниши, қиёфаси хусусидаги мулоҳазалар уларнинг ташқи жиҳатлари ҳақидагина эмас, ички ҳолатлари тўғрисида ҳам муайян тасаввур олиш имконини беради. Бу эса деталлар асосида ҳосил бўлади. Детал қаҳрамон портретини эмас, унинг феъл-атворини кўрсатишда ҳам алоҳида аҳамият касб этади. Детал қаҳрамон характер-сажиясини ёрқинлаштиргани сингари, жой манзараларини аниқ гавдалантиришга ҳам асос бўлади.
Пейзаж	- франсузча “пейсаге” сўз бўлиб, “мамлакат”, “жой” деган маънони билдиради. Пейзаж бадиий асарда акс эттирилган табиат манзаралари, воқеа-ҳодисалар кечган жойлар кўриниши тасвиридир. У қаҳрамонлар ҳолат, кайфиятини гавдалантиришнинг муайян воситаси ҳисобланади.
Сайёр сюжет	-илинган асарлар. Сайёр сюжет барча миллий адабиётлар тарихи- бир хил мавзу, бир хил қаҳрамонлар тақдири нақл қ да мавжуд ҳодиса.
Диалог	- юнонча “диалогос” сўз бўлиб, “икки киши ўртасидаги сўзлашув” деган маънони англатади.
Монолог	- ҳам юнонча (монос — бир ва логос — сўз, нутқ) сўз бўлиб, у бадиий асарда иштирок этувчи персонажларнинг ўз-ўзига ёки бошқаларга қаратилган нутқи саналади.
Метафора	- юнонча “метафҳора” сўз бўлиб, “кўчириш” деган маънони англатади. У нарса-ҳодисалар ўртасидаги ўхшашликка асосланган бўлади. Бироқ метафора айнан ўхшатиш эмас.
Метонимия	- икки тушунча ўртасидаги яқинликка асосланган

	ўхшашсиз кўчим. Метонимия юнонча “метономадзо” сўз бўлиб, “қайта номлаш” дир.
Синекдоха	- юнонча “сйнесдоче” сўз бўлиб, унда бир қисм ёки бўлак орқали яхлит, бутун нарса билдирилади ва аксинча. Яъни, бир бутун ҳодиса орқали унинг айрим бўлаги ҳақида мулоҳаза юритилади.
Жонлантириш	- кишиларга хос хусусиятларни жонсиз ва мавҳум нарса-ҳодисаларга кўчиришдир. Масалан, <i>хўмрайган булутлар</i> дейилади. Бунда кишиларга хос хўмрайиш жонсиз булутга кўчирилган бўлади. Асарларда тоғ-тош, шамол, дарахт, мевалар худди одамларга ўхшатиб гапиртирилади.
Сифатлаш	- нарса-ҳодисанинг бирор бир белги, хусусиятини аниқ-равшан алоҳида ажратиб кўрсатишдир. Сифатлаш икки хил бўлади. Биринчиси оддий сифатлаш бўлиб, унда нарса-ҳодисаларнинг ўткинчи белгилари таъкидланади. Иккинчиси, доимий сифатлаш бўлиб, бунда нарса-ҳодисаларнинг доимий хусусиятлари айтилади.
Ўхшатиш	- нарса-буюмнинг маълум бир белгисини бошқа нарса-буюмга солиштиришдир. Ўхшатиш фикрни яққол ифодалаш имкониятини беради.
Муболаға	- нарса-ҳодисаларнинг хусусият, белгиларини кучайтириб, орттириб тасвирлашдир. Муболаға муайян нарса-ҳодисаларни бошқаларидан алоҳида ажратиб кўрсатиш мақсадида қўлланади.
Параллелизм	- икки ёки ундан ортиқ нарса-ҳодисани ёнма-ён қўйиш орқали мазмунни ёрқинлаштириш услуби саналади. Унда нарса-ҳодисалар бир-бири билан муқояса қилинади ёки зидлаштирилади. Ушбу йўл билан фикр аниқлаштирилади, унинг таъсирчанлиги кучайтирилади.
Такрор	- параллелизмга яқин тасвир усули ҳисобланади. Матнда у аниқ кўриниб туради. Чунки такрор айрим сўз, ибораларнинг маълум бир тартиб асосида қайта-

	қайта қўлланишидир. Такрор муайян мақсадга мувофиқ қўлланади. Такрорнинг анафора, эпифора, мисралар такрори сингари кўринишлари бор.
Инверсия	- лотинча “инверси” сўз бўлиб, “ўрин алмаштириш” деган маънони билдиради. Бунда гап бўлаклари грамматика меъёрлари тартибидан фарқлироқ тарзда қўлланади. Инверсия таъкидланмоқчи бўлган фикрга мантиқий урғу бериш, уни кучайтириш, таъсирчанлигини ошириш мақсадида қўлланади.
Риторик мурожаат	- тантанаворлик, кўтаринкилик ёки кесатиш, кучли ғазаб, нафратни ифодалаш учун қўлланадиган хитоб шаклидаги ифода усулидир.
Метрик шеър тизими	- бўғинларнинг узун-қисқалигига, унлилар ҳолатига асосланади. Грек, лотин, араб шеърляти шундай хусусиятга эга.
Тоник шеър тизими	- мисраларда урғусиз бўғин қанча бўлишидан қатъи назар, ритм ҳосил бўлиши, урғуларнинг бир маромда келишига асосланади.

VIII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008.
2. Каримов И.А. Адабиётга эътибор – маънавиятга, келажакка эътибор. – Т.: Ўзбекистон, 2009.
3. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси (Ўн иккинчи чақирик Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ўн биринчи сессиясида 1992-йил 8-декабрда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг 1993-йил 28-декабр, 2003-йил 24-апрел, 2007-йил 11-апрел, 2008-йил 25-декабр, 2011-йил 18-апрел, 2011-йил 1-декабр, 2014-йил 16-апрелда қабул қилинган қонунларига мувофиқ киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан). –Т., 2014.
4. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни/Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. 1997. 9-сон, 225-модда.
5. Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури / Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. 1997. 11-12-сон, 295-модда.
6. Каримов И.А. “Алпомиш” достонининг 1000 йиллигига бағишланган тантанали маросимида сўзланган нутқ. “Халқ сўзи” газетаси 1999-й. 9-ноябр.
7. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012-йил 28- декабрдаги “Олий ўқув юртидан кейинги таълим ҳамда олий малакали илмий ва илмий педагогик кадрларни аттестациядан ўтказиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 365-сонли Қарори.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016-йил 13-майдаги “Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетини ташкил этиш тўғрисида”ги ПФ-4797-сонли Фармони.
9. Алпомиш. Ўзбек халқ қаҳрамонлик эпоси. Айтувчи Фозил Йўлдош ўғли. Нашрга тайёрловчи Тўра Мирзаев. –Тошкент: «Фан», 1999.– 827 б.
10. Боболардан қолган нақллар. Ёзиб олувчи Раҳматулла Юсуф ўғли. Тўплаб нашрга тайёрловчи, сўзбоши, изоҳлар муаллифлари Маматқул

Жўраев ва Улуғбек Сатторов.–Тошкент: «Фан», 1998.–128 б.

11. Гўрўғлининг тўғилиши. Айтувчи Муҳаммад Жомрот ўғли Пўлкан. Нашрга тайёрловчи: Малик Муродов. –Тошкент: Бадиий адабиёт нашриёти, 1995. –328 б.

12. Жирмунский В.М. Тюркский героический эпос. Ленинград: “Наука”, 1974.

13. Жуманазаров У. Ўзбек фольклори ва тарихий воқелик.–Тошкент: “Фан”, 1995.–144 б.

14. Жўраев М. Ўзбек халқ эртақларида сеҳрли рақамлар.–Тошкент: “Фан”, 1991.– 152 б.

15. Жўраев М. Ўзбек самовий афсоналари.–Тошкент: “Фан”, 1996.–108 б.

16. Имомов К. Ўзбек халқ прозаси поетикаси. –Тошкент: “Фан”, 2009.

17. Маҳмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. ИИИ- том. –Тошкент: “Фан”, 1960. –Б.И38.

18. Мирзаев Т.Халқ бахшиларининг эпик репертуари.–Тошкент: “Фан”, 1997.–152 бет.

19. Мирзаев Т. “Алпомиш” достонининг ўзбек вариантлари. – Тошкент: “Фан, 1968.–168 б.

20. Мирзаев Т. Эпос и сказитель. – Ташкент: “Фан”.2008. – 410 с.

21. Мирзаев Т. Ҳоди Зариф суҳбатлари. -Тошкент, 2013. 314 б.

22. Мусақулов А. Ўзбек халқ лирикаси.–Тошкент: “Фан”, 1995. –168 б.

23. Олтин бешик. Эртақлар. Нашрга тайёрловчилар: М.Афзалов, К. Имомов.–Тошкент: Гафур Ғулум номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1995. –256 б.

24. Олтин олма. Ўзбек халқ эртақлари. Нашрга тайёрловчилар: М. Афзалов, З. Ҳусайнова, Т. Мирзаев. –Тошкент: Бадиий адабиёт нашриёти, 1966. –310 б.

25. Саидов М. Ўзбек достонларида бадиий маҳорат.–Тошкент: “Фан”, 1996. –264 б.

26. Сусамбил //Ўзбек халқ эртаклари. Иккинчи жилд. Тузувчилар М.Афзалов, Ҳ.Расулов, З. Ҳусаинова. –Тошкент: Гафур Гулом номидаги “Адабиёт ва санъат” нашриёти, 1996.–Б.8-16.

27. Топишмоқлар. Ўзбек халқ ижоди. Кўп томлик. – Тошкент: Гафур Гулом номидаги “Адабиёт ва санъат” нашриёти, 1981.–Б.

28. Турдимов Ш. «Гўрўғли» дostonларининг генезиси ва тадрижий босқичлари. –Тошкент:”«Фан»”, 2011. – 240 б.

29. Турдимов Ш. Этнос ва эпос. –Тошкент:”Ўзбекистон”, 2012. – 96 б.

30. Эшонқул Жаббор. Фолклор: образ ва талқин. –Қарши: “Насаф”, 1999. 160 б.

31. Эшонқул Жаббор. Эпик тафаккур тадрижи. Монография. –Тошкент: “Фан”, 2006.–122 б.

32. Эшонқул Жаббор. Ўзбек фолклорида туш ва унинг бадиий талқини. –Тошкент: “Фан”, 2011. – 304 б.

33. Якка Аҳмад. эгаш Жуманбул ўғли варианты. –Тошкент: Гафур Гулом номидаги “Адабиёт ва санъат” нашриёти, 1994. –

34. Ўзбек фолклоршунослиги масалалари. Илмий тўплам. 2-китоб. – Тошкент: “Фан”, 2010. –172 б.

35. Ўзбек халқ эртаклари. Икки жилдлик. II-жилд.Тузувчилар: М.И. Афзалов, Ҳ. Расулов, З. Ҳусаинова. –Тошкент: Гафур Гулом номидаги “Адабиёт ва санъат” нашриёти, 1995. –256 б.

36. Ўзбек халқ эртаклари. Икки жилдлик. III-жилд.Тузувчилар: М.И. Афзалов, Ҳ. Расулов, З. Ҳусаинова. –Тошкент: Гафур Гулом номидаги “Адабиёт ва санъат” нашриёти, 1996.–320 б.

37. Ўзбек халқ поетик ижоди. –Тошкент: “Ўқитувчи”, 1980.–362 б.

38. Ўзбек халқ эртаклари.–Тошкент: “Ўқитувчи”, 1991.–258 б.

IV. Электрон таълим ресурслари

1. www.ziyonet.uz

2. www.edu.uz

3. Infocom.uz электрон журнали: www.infocom.uz

4. www.tdpu.uz
5. www.pedagog.uz
6. www.nuuz.uz
7. www.bimm.uz
8. www.literature.uz
9. www.kutubxona.uz